

PEP VILA

La impremta a Perpinyà, segles XVI-XVIII. Complexitat dels usos lingüístics, llibres i llengües en contacte

RESUM

Fins al Tractat dels Pirineus bona part de la cultura rossellonesa es confon amb la història general de la cultura catalana. No obstant això, a partir dels segles XVI-XVIII se superposen al Rosselló, després del llatí i de l'alemany –aquesta vegada en un cas excepcional– tres llengües, tres maneres de veure el món en català, castellà i francès que marquen la producció editorial, la ideologia política i social als Comtats, les relacions de força i de poder. La majoria són obres d'escassa volada, llevat d'algun llibre tècnic. Predomina el llibre teològic, les peces de caient popular. Poc sabem encara d'aquesta història dels oficis manuals, de l'edició de llibres, fullets, goigs, pragmàtiques, del seu cost i de la seva difusió, vendes, exportació, de les primeres obres bilingües. La majoria de llibres s'editen a petites impremtes locals. Són encomanats, des de diverses perspectives, per particulars, per corporacions religioses, locals i estatals. El Rosselló, terra de frontera, és encara un laboratori d'idees per explorar.

ABSTRACT

Until the Treaty of the Pyrenees a sizeable proportion of the Roussillon culture was blended with the general history of Catalan culture. Nevertheless, from the sixteenth and eighteenth centuries onwards, three languages overlapped in Roussillon, three ways of seeing the world in Catalan, Spanish and French (after Latin and German); an exceptional situation. These languages affected print production, the political and social ideology in the Counties, and relationships of strength and power. Most were minor works with the exception of certain technical books. Theological books and popular works dominated production. We know little of the history of craftsmen, book publishing, broadsides, religious couplets («goigs»), edicts and their cost and circulation, sales, export, and the first bilingual works. Most books were printed in small local workshops. These works were ordered by individuals and by local and national religious bodies. A borderland province, Roussillon is still a laboratory of ideas to explore.

PEP VILA

La impremta a Perpinyà, segles XVI-XVIII. Complexitat dels usos lingüístics, llibres i llengües en contacte

A la memòria de Max Canber, mestre i amic

Aquest treball és fruit de les notes preses, després d'haver col·laborat durant uns anys, juntament amb altres companys, en la redacció del *Corpus Textual de la Catalunya Nord. Catàleg d'impresos rossellonesos*, obra sota el patrocini de l'IEC, dirigida per Eulàlia Duran, i coordinada per Eulàlia Miralles. L'aportació compta amb una primera part, descriptiva dels usos lingüístics en aquests comtats del Nord en relació amb la impremta,¹ i una segona conformada per quatre apèndixs amb documentació inèdita; es complementa amb una altra ja més llunyana en el temps, de l'any 1987,

1. Des d'un punt de vista històric, encara és útil la panoràmica de Joachim COMET, «L'imprimerie en Perpignan depuis les origines jusqu'à nos jours», *BSALPO*, XLIX, 1908. També trobem informacions d'interès en les aportacions més generalistes de Gerard BONET, «Perpignan la typographe. Cinc siècles d'imprimerie à Perpignan», dins Raymond SALA i Michelle ROS (dir.), *Perpignan une et plurielle*, Perpinyà, Éditions Trabucaire, 2004, p. 831-846; Manuel LLANÀS, *L'edició a Catalunya: segles XV a XVII*, Barcelona, Gremi d'editors de Catalunya, 2002; Dolores SERRA i KIEL, «Bibliografia de la Catalunya Nord (1502-1999)», *Terra Nostra* (Prada), núm. 100, 2001. *Autour de 1640: le livre et l'édition en Catalogne au XVIIIe siècle dans les collections ancienne de la médiathèque de Perpignan = 1640 abans i després: el llibre i l'edició a Catalunya al segle XVII dins les col·leccions antigues de la mediateca de Perpinyà*: Mois du Patrimoine écrit 2005/ catalogue établi par Marie-Andrée CALAFAT; préf. Gilbert LARGUIER; av. prop. Jocelyne JOUSSEMET Perpinyà, 2005.

que vaig presentar en un congrés sobre *El Barroc català*, celebrat a la ciutat de Girona. En aquella ocasió em vaig interessar per la disputa lingüística (la *lutte linguistique* que en diria Josep Sebastià Pons), observada al Rosselló a través dels prefacs d'unes quantes obres impreses allí i en un període clau de la història dels comtats del Nord (1590-1698).²

Sempre he pensat que la impremta és un dels invents majors de la humanitat, que ha contribuït com pocs a canviar la nostra història, que ha permès materialitzar i multiplicar els signes i els missatges gràfics. A partir dels segles XIV-XV, s'observa un progrés de la cultura entre els laics que afavoreix el fenomen de la lectura, l'edició d'obres, el mercadeig i la possessió de llibres, etc. L'erudit i historiador de la cultura Pere Bohigas afirmava en el *Resum d'història del llibre* que: «historiar el llibre no consisteix pas solament a fer història d'un objecte susceptible d'atènyer una valor artística. El llibre té un contingut i exerceix una influència damunt el públic i ensems rep influències de modes o de corrents d'idees i de gustos que dominen en el medi d'on surt».³ Així, analitzarem aquí el valor d'uns quants d'aquests llibres impresos al Rosselló, encara que molts altres que no ressenyem en aquest treball per falta d'espai es defensin tots sols, tenen també punts d'interès des de diversos angles. Som conscients, però, que la major part de la població del Rosselló, com en altres llocs, restava al marge de la cultura de la lletra en no saber llegir. L'escrit entrava per l'orella més que per la vista, la lectura en veu alta era un esdeveniment social.

El llibre, entès en un sentit ampli com a objecte de consum, només era per a una minoria. La resta de la població feia un ús molt pragmàtic de la informació: comptes, avisos, notes breus sobre l'administració del patrimoni, etc. Les imprentes rosselloneses solien ser petites, poc exigents; algunes treballaven per als convents, l'administració; ultra això hi ha decoracions, caplletres, vinyetes, culs de llàntia, filigranes, imatges de gravats amb fusta en moltes obres de caient popular, enquadernacions, que demanen la nostra atenció.

2. Pep VILA, «La disputa lingüística al Rosselló a través dels prefacs de les obres impreses (1590-1698)», dins *El Barroc Català. Actes de les jornades (desembre 1987)*, Barcelona, Quaderns Crema, 1989, p. 631-654. Mila SEGARRA, «El conflicte lingüístic català-castellà als segles XVI i XVII», dins P. GABRIEL (dir.), *Història de la cultura catalana*, vol. II, Barcelona, Edicions 62, 1997, p. 167-192.

3. Pere BOHIGAS, *Resum d'història del llibre*, Barcelona, Barcino, 1933, p. 7.

La història de la impremta al Rosselló té, al meu entendre, un especial interès, ja que aquesta fou una terra de frontera,⁴ un laboratori d'idees amb llengües i cultures superposades, en contacte, que marquen estratègies de poder. Pel que fa a l'edició de llibres, la primera llengua escollida per la impremta fou la llatina, de cultura; després trobem obres estampades en llatí i/o en català; en català/alemany; únicament en català; en català/castellà; en castellà; en català/francès; en francès; en francès/català, aquesta darrera una llengua ja molt debilitada al segle XIX, en què es refugia en els llibres de pietat, catecismes, devocionaris, goigs,⁵ etc.

Durant els segles XVI i XVII, la majoria d'escriptors, teòlegs, professors de l'Estudi de Perpinyà s'expressen amb eficàcia i comoditat en llatí, castellà i català;⁶ més tard, ho faran en francès.

4. Narcís IGLESIAS, *La llengua al Rosselló, qüestió d'Estat. La integració lingüística del Rosselló a França (1659-1789)*, Vic, Eumo, 1998.

5. Sobre el tema dels goigs, veg. Dominique de COURCELLES, *La Paraula de l'àngel: una aproximació plural als goigs*, Barcelona, Fragmenta, 2008. Entre els goigs editats per Guillem Agel a Tuïr, a la fi del segle XVIII, n'hi ha un de ben curiós, bilingüe, a doble columna, en francès/català: *Éloges du bienheureux saint Gauderic* on Guifré el Pilós es transforma en Godefroy, núm. 359, p. 407 (veg. Christine MASSA i Jean-Louis OLIVE, *Goigs du diocèse d'Elne Perpignan = de la diocèse d'Elna Perpinyà*, Ceret, Centre Internacional de Música Popular, 1996). Sobre Agel, vegeu els treballs de Serge ROCA, «Guillaume Agel, un imprimeur du XVIIIe-XIXe siècles = Guillem Agel, un impressor del segle XVIII-XIX», dins Gérard BONET, Rémy CALAVERA, Emile GAUZE i Jean-Pierre OLIVE (coord.), *Journaux de survie des journaux: des feuilles d'exil à la numérisation: 1939-2006. Actes de la Quatrième Journée d'Etude sur l'imprimerie, organisée à Perpignan, le 21 avril 2006 / par le Département de catalan de la Médiathèque de Perpignan*, Perpinyà, Publications de l'Olivier, 2007, p. 101-133; i Eulàlia MIRALLES («Impremta i teatre al Rosselló a la fi del segle XVIII. L'impressor Guillem Agel» en aquest mateix volum). Caroline LENTZ, «Le livre et l'église, les fidèles et leurs livres: le livre à caractère religieux dans la province du Roussillon à l'époque moderne», dins Gilbert LARGUIER (coord.), *L'église, le clerguè et les fidèles en Languedoc & en pays catalans*, Perpinyà, Presses Universitaires de Perpignan, 2013, p. 181-190. [126 llibres són impresos a Perpinyà entre 1700 i 1791, d'aquests 43 són de teologia en un sentit ampli, p. 182].

6. Per exemple Miquel Llot de Ribera (Clerà, 1555-Lleida, 1607), dominic català, catedràtic de teologia a la Universitat de Perpinyà, de la qual fou rector en 1586. El rei Felip II i el Principat de Catalunya el van nomenar procurador en Roma per a la canonització de sant Ramon de Penyafort. A més d'escriure en castellà, va publicar en llatí: *Epitome sive collectio eorum omnium quae a Petro Lombardum...* (Perpinyà, Samsó Arbús, 1594); *Ad SS. Clementem P. M.; de Laudabili vita et de actis hactenus in Curia Romana pro canonizatione B. P. M. Raymundi de Penieforti enarratio* (Roma, Dominici Giliotti, 1595-1599). En català fou autor de *Llibre dels miracles de la santa reliquia del gloriós sanct Joan Baptista* (Perpinyà, Samsó Arbús, 1590-1591). Per a la producció de Llot, veg. Mercè COMAS i Eulàlia MIRALLES, «La impremta a Perpinyà: Samsó Arbús», *ATCA*, 25, 2006, p. 355-356. En morir

A partir d'alguns exemples d'aquesta cultura impresa es podrien fer estudis sobre el procés d'aculturació o transculturació, és a dir, quan s'esdevé que una persona o un grup de persones adquireixen una nova cultura en detriment, generalment, de la pròpia, de forma voluntària o involuntària, per una colonització o assimilació llarga en el temps; així, en el cas del poble rossellonès, per tractar-se d'un grup ampli, estaria plenament justificat. Els nivells de destrucció o de supervivència d'una llengua i una cultura, els fets lingüístics entesos en un sentit ampli, les justificacions de motius perquè s'expressen, escriuen, en una llengua o en una altra, podien ser diversos en aquell marc d'enfrontaments, de resistències, d'acceptació de les diverses situacions. Vegem unes quantes dates significatives, des de 1659, que podríem multiplicar, en l'imparable procés de francesització al Rosselló: l'any 1661, té lloc la promulgació de l'edicte que establia com a obligatori l'ensenyament en francès i a tot França (amb edictes posteriors); l'any 1673, la prohibició de la lliure circulació dels estudiants rossellonesos per les institucions educatives del Principat de Catalunya; l'any 1682, la imposició del francès com a llengua de l'administració per a l'exercici professional; l'any 1700, la prohibició de l'ús oficial de la llengua catalana, arran del famós edicte signat per Lluís XIV...

Josep Sebastià Pons, en el capítol «La suprématie du castillan» de la seva *Littérature catalane en Roussillon* (p. 3-40), ja va assenyalar com els llibres de devoció, els tractats místics, els reculls de miracles (així com bona part de la llengua de la política), que asseguren la divulgació del castellà no deixen de llegir-se i d'imprimir-se al Rosselló. A la fi del segle XVI, Samsó Arbús edita molts llibres d'història i d'entreteniment a Perpinyà. A més de Reginald Poc, autor d'hagiografies de sants locals, Antoni-Ignasi Descamps amb la *Vida de Suárez*, i molts altres tractadistes, escriuen obres en aquesta llengua per a l'Estudi Major. Andreu Bosch en els *Títols d'Honor* cita constantment

era prior del convent de l'orde de Lleida. Un altre cas és, per exemple, el de Ramon de Trobat i Vinyes (Perpinyà, ca. 1626-1698), advocat del Consell Sobirà del Rosselló i després intendent del Rosselló, que va deixar manuscrits i edictes impresos en català, castellà i francès. Sobre aquest personatge veg. Òscar JANÉ CHECA, *Catalunya i França al segle XVII. Identitats, contraidentitats i ideologies a l'època moderna (1640-1700)*, Catarroja/Barcelona, Afers, 2006. Als Arxius Departamentals dels Pirineus Orientals (ADPO), lligall C-1407 (1665-1681) es conserva una altra obra seva: *Discours du Doge au Roi lors de sa première audience*, que fou traduïda de l'italià en francès.

jurisprudència castellana per raonar les seves tesis. En aquest tema, Perpinyà sembla imitar Barcelona. És en aquesta darrera ciutat on l'abat del Monestir de Sant Martí del Canigó, Melcior Soler de Armendariz (Perpinyà, 1572-Sant Martí del Canigó, 1658), doctor en teologia de l'Estudi General, edita *Discursos económicos predicables de la Historia de Joachim y Susanna: sobre el cap. XIII de[l] profeta Daniel*, a casa de la viuda Déu (1648, 170 f.), un tractat teològic amb material per a predicadors i teòlegs. Hi figuren aquests preliminars: *Aprovació*, per comissió de Francisco de Monpalau, abat del Monestir de Sant Esteve de Banyoles al doctor F. Andrés Pont, «Abad de Amer y de Roses (sic)»; *Segona aprovació* de Fr. Angel Fibet, «doctor y maestro en sagrada teología, calificador y consultor del Santo Oficio, y Prior del Carmen en Perpiñán»; *Tercera aprovació* per comissió del senyor Josep Fontanella, «Regente en la Real Audiencia desta ciudad de Barcelona», en 18-2-1648, a «Fr. Bartolomé del SS. Sacramento, Prior del Convento de San Joseph de Carmelitas Descalços».

Claude Colomer, autor, al meu entendre, d'un llibre molt important però no gaire llegit, *Le clergué régulier en Roussillon sous l'Ancien Régime* (1996),⁷ assenyalava la importància al Rosselló, des dels segles VIII al XIV pel que fa a la proliferació de les congregacions religioses, masculines i femenines, i la fundació de molts convents i establiments monàstics que, tanmateix, sofreixen una forta davallada durant els segles XV i XVI. La catedral d'Elna, l'església de Sant Joan de Perpinyà, la Real amb els seus cerimonials, dietaris, també contribueixen a fomentar aquesta vida espiritual. És a partir, però, de la fi del segle XVI i durant la primera meitat del segle XVII quan, sota la influència del Concili de Trento, hi ha una revifalla dels vells i nous ordes establerts al Rosselló, un renovellament del clergat regular. L'abbé Torreilles va deixar dit en una ocasió que Perpinyà era una ciutat monacal. Tot això canviarà en 1659, amb l'annexió del Rosselló a França i l'establiment de noves províncies religioses que no coincideixen amb les fronteres civils. L'autoritat reial francesa buscarà per tots els mitjans d'assimilar totes aquestes congregacions i ordes religiosos, a fi de fer progressar «la langue et les moeurs françaises dans la province» amb l'escola i la predicació. El 21

7. Perpinyà, Société Agricole Scientifique et littéraire des Pyrénées Orientales, 1996. Vegeu també Eugene CORTADE, «La langue catalane et l'église dans le diocèse d'Elne-Perpignan», *Tramontane*, 491-492, 1965, p. 211-216.

de juliol de 1683, el Consell d'Estat creava una càtedra de dret francès. En aquest context encara no disposem de cap monografia sobre la presència al vell Estudi General de Perpinyà d'un grup de professors, teòlegs i estudiosos de dret, en el qual participa, per exemple, el mateix Francesc Fontanella, que animava la vida espiritual i cultural en aquest racó de país.

A partir de 1659 Catalunya ja no tenia un espai propi i les terres catalanes, abans i després, formaren part del *holding* català, espanyol, francès, administrat i ocupat per militars, funcionaris, jutges, religiosos de les dues corones. A grans trets, la producció nord-catalana l'hem d'incloure en una literatura provincial, poc ambiciosa. La part més important, els llibres de memòries i obres de teatre passionístic, hagiogràfic, traduccions de peces emblemàtiques del francès i de l'italià, va restar manuscrita, possiblement per manca de mercat i d'ambició. La cultura catalana al Rosselló, depèn d'uns models temàtics i estètics forans. Bona part són obres minoritàries i subordinades, en un país que a voltes és bilingüe o trilingüe. Llevat d'un llibre de viatges, no hi ha cap obra editada, en català, que tingui cap intenció artística, ni tampoc d'entreteniment.

En aquest article, tinc la voluntat de posar en valor una tria de llibres impresos, que ordeno cronològicament (veg. Apèndix I), tot i que no són tots els que voldria;⁸ els acaro amb la societat que els imprimia i/o els

8. Em refereixo, per exemple, a Andreu Bosch, autor del *Summari, index o epitome dels admirables y nobilíssims títols de honor de Cathalunya, Rosselló i Cerdanya* (Perpinyà, Pere Lacavalleria, 1628; exemplar consultat a la Biblioteca Lambert Mata de Ripoll), que representa la resistència de l'esperit local en un moment de tribulacions polítiques serioses. Aquest és potser el llibre més important, ambiciós, sorgit de les premses rosselloneses, juntament amb el *Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril* (1617) de Miquel Agustí. Encara que conegut, el volum de Bosch és, en conjunt, mal estudiat. El llibreter i impressor Pere Lacavalleria es va traslladar des de Barcelona a Perpinyà, amb una mula i uns fadrins d'aprenents, carregat amb tots els estris i útils del taller, només per imprimir aquest llibre. A més de les escriptures de contracte que en el seu dia ens va obsequiar Josep Maria Madurell («Algunes antigues edicions barceloneses de libros (1502-1704)», *BRABL*, 1951-1952, 24, p. 133-172, document 37; sabem que l'edició del llibre fou de 1.250 exemplars), caldria resseguir l'aventura novel·lesca de l'edició d'aquest llibre. Andreu Bosch fou jurista i burges honrat de Perpinyà, jutge de primeres apel·lacions del Comtat de Rosselló, seguidor de l'obra de Francesc Calça, veg. Joan PEYTAVÍ, «Sobre Andreu Bosch, l'autor del *Summari*: puntualització onomàstica i apunts biogràfics», *Societat d'Onomàstica: butlletí interior*, 106-107, 2007, p. 144-155; i Joan TRES, «Aportacions a l'estudi del "*Sumari*" d'Andreu Bosch (justificació de la separació de Perpinyà de la Diputació del General al segle XVII)», *Revista de Catalunya*, 110, 1996, p. 31-43). Aquest és un llibre important, entre altres coses, per la defensa que fa de la predicació de la llengua catalana. Fou escrit

consumia,⁹ afectada per esdeveniments importants: el Tractat dels Pirineus (1659) i altres interferències exògenes, accions sempre sostingudes amb voluntat i consciència.¹⁰ Fins a aquest Tractat, la literatura rossellonesa es confon en general amb la catalana però aquesta nova situació, pedra de toc del poder reial francès, provocà entre altres fets l'afebliment dels lligams amb les terres catalanes. El vell estudi de la Universitat de Perpinyà va entrar en crisi, va restar deslligat de la resta d'universitats del Principat (catedràtics i estudiants), d'aquí la importància que adquireixen els estudiants llenguadocians. Els dominicans obren al seu convent un estudi de filosofia. La nova Universitat exigeix a professors i alumnes certificats

en un moment en què hi havia viva la polèmica sobre la separació del Rosselló del Principat de Catalunya, en què Bosch s'enfrontava a les autoritats de Barcelona. Entre aquests títols d'honor, hi ha el d'una hipotètica existència d'una llengua rossellonesa, però l'autor no sap argumentar per què el dialecte existeix. De fet, Bosch no distingia les diferències entre el llenguatge parlat i el llenguatge literari: «La llengua parlaven en Rosselló leshores era molt semblant a la occitana, que era del Narbonès y Provença [sic], com se collig de les paraules usavem leshores, y las de vuy differents de las de Catalunya [sic]. De aquí lo cavaller Calça escriu que Rosselló no és Catalunya, ni los rossellonesos cathalans, los quals no tenian ni ténan la llengua cathalana» (BOSCH, *Summari, index...*, p. 638-639). El *Sumari* també és un llibre important per la valoració de la història de Catalunya al segle XVII, pel llegendari que conté. D'altra banda, és també una mina fecunda per als estudiosos de les nostres institucions jurídiques. També és notable la llista d'escriptors i erudits que anomena, que en aquell moment treballaven al Rosselló (veg. Pep VALSALOBRE, «Llocs, formes i textos de la protohistòria literaria catalana. Segles XV-XVII: del marquès de Santillana a Nicolas Antonio (1676)», *Estudi General*, 22, 2002, p. 309-352).

9. Christian CAMPS, «L'emploi du castillan et du catalan dans les lettres roussillonaises de la première moitié du XVIIe siècle», dins Christian CAMPS i Carlos HEUSCH (ed.), *Languedoc-Roussillon-Catalogne, État, nation, identité culturelle régionale (des origines à 1659). Actes du Colloque 20-22-mars 1997*, Montpellier, Presses de la Université Paul Valéry, Montpellier III, 1998.

10. D'entre els lligalls de la Universitat de Perpinyà (ADPO sèrie D), assenyalo aquests documents sobre el món de la impremta i del llibre, que no he vist: ADPO, sèrie D 10, 9, 1660: «Contracte entre Nicolàs Arnú, dominicà, i J. Figuerola, estamper, per imprimir l'obra: *Prima pars summae philosophiae rationalis et dialecticis institutionibus*» (l'obra s'havia d'imprimir en format gran, en paper de Girona, en dotze fulls, amb caràcter cicero, o menor, amb 750 exemplars; el treball havia de durar dos mesos i mig). Vegeu també al lligall D 20: de 1771, el *Catalogue des livres de la Bibliothèque publique de l'Université de Perpignan*, impr. J. Fr. Reyner, Perpinyà, 1771, 44 p. A D 21 : de 1786, un *Catalogue d'inscription des livres de la Bibliothèque publique de l'Université de Perpignan, comportant parfois la date d'impression des ouvrages, et toujours le format; les ouvrages donnés par le roi sont marqués de la lettre R, du maréchal de Mayly de la lettre M. et ceux de la bibliothèque du College royal de la lettre C*, 52 p. Entre les persones esmentades en el document hi ha la figura de Josep Balandà, prevere, doctor en teologia, bibliotecari; veg. Jean-Gabriel GIGOT, *Inventaire Analytique de la Série D. Université de Perpignan (1350-1793)*, Direction des Services d'Archives, Perpinyà, 1970.

de coneixença del francès.¹¹ L'any 1600, els jesuïtes funden a Perpinyà el col·legi de Sant Llorenç i fomenten el conreu del castellà: són els principals agents de la castellanització.¹² En 1614, els mateixos jesuïtes obtenen el monopoli de l'ensenyament a la Universitat, l'exclusiva en la instrucció de la gramàtica i de la retòrica. La literatura religiosa i hagiogràfica en català, manté, però, la seva importància. Sabem, pels treballs de Mercè Comàs i Eulàlia Miralles,¹³ que al Rosselló entre 1601-1637 s'editen 27 obres: cinc en català, divuit en castellà i quatre en llatí. A partir de 1659, la Universitat de Perpinyà (en una vila de frontera, d'uns 5.000 habitants) havia de competir amb el col·legi de Jesuïtes de la mateixa vila en l'oferta d'estudis superiors. Segons l'estudiós G. Larguier, no era pas aquest un tema prioritari per a la monarquia francesa que, en aquells anys, tenia altres problemes, molts

11. ADPO, série D II. Els alumnes, professors, els candidats a doctors a la Universitat de Perpinyà, entre el període analitzat de 1663-1698, eren sotmesos a unes proves per tal d'avaluar la seva coneixença de la llengua francesa. L'examen sempre va signat per un jesuïta francès, i llegim en els certificats comentaris com aquests: «entend médiocrement la langue française», «parle bien la langue française», «entend bien la langue française», «entend très bien la langue française», «entend la langue française», «entend assez bien la langue française», «entend passablement la langue française», «parle très bien la langue française», etc. Entre aquests centenars d'expedients hi ha, per exemple, el de Fr. Pallarès i Jaubert, candidat a batxiller en dret romà, fill de Josep Pallarès, mercader de Vinça, i de Francesca, que «entend bien la langue française, a étudié à l'Université de Toulouse». Vegeu també Gilbert LARGUIER, «Les étudiants du Roussillon», dins *Découvrir l'histoire du Roussillon XIIIe-XXe siècle. Parcours historien*, Perpinyà, Presses Universitaires de Perpignan, 2010, p. 445-461; i Paul CARMIGNIANI (dir.), *L'Université de Perpignan (1350-2000). Tradition humaniste et modernité scientifique*, Presses Universitaires de Perpignan, 2001; i Jean SAGNES (dir.), *L'Université de Perpignan au XVIIIè siècle*, Presses Universitaires de Perpignan, 1996.

12. ADPO, série D 9 (15 de desembre de 1663): *Compromis entre l'Université et les pères jesuïtes*. Aquests darrers obtenen la càtedra de gramàtica elemental i superior d'humanitats i de retòrica. Entre altres drets i obligacions hi havia la de representar una peça de teatre a la qual eren convidats els cònsols. Segons els costums de la Companyia de Jesús, es donaven premis als millors alumnes.

13. Mercè COMAS, «Un apunt sobre la literatura impresa a Perpinyà al primer terç del segle XVII», *Randa*, 57 [=Homenatge a Jordi Carbonell, III], 2006, p. 55-74 i «La vitalitat de la impremta a Perpinyà del segle XVI al segle XIX: de Rosenbach a Alzina», *Mirmanda*, 2, 2007, p. 77-88; Eulàlia MIRALLES, «La llengua de la impremta a Perpinyà durant la segona meitat del segle XVII (1650-1699)» dins Pep VALSALOBRE i Gabriel SANSANO (ed.), *Francesc Fontanella: una obra, una vida, un temps*, Belcaire d'Empordà, Edicions Vitel-la, 2006, p. 93-123; i Mercè COMAS i Eulàlia MIRALLES, «La impremta a Perpinyà...». Rotllà SERRES-BRIA i Pep VILA, «La "Regla de la gloriosa Santa Clara" (Perpinyà, 1707), un imprès no inventariat», *AIEG*, 48, 2007, p. 361-364.

fronts oberts.¹⁴ Fins a 1690, bona part de la documentació del vell Estudi encara era redactada en català. A partir de 1684, s'introdueix a tot França l'ensenyament del dret francès. La primera mesura per imposar el francès en aquells Comtats és de l'any 1688:

Des lettres royales prescrivirent que les chaires de philosophie et de théologie devaient être occupées exclusivement par des francophones, c'est-à-dire des gens maîtrisant parfaitement exclusivement par des francophones, c'est-à-dire des gens maîtrisant parfaitement la langue française, roussillonnais d'origine ou natifs du reste du royaume.¹⁵

Tal com assenyalava Jordi Carbonell,¹⁶ durant la segona meitat del segle XVII aquesta pressió en el camp de la impremta es notarà poc. La voluntat d'afeblir el català comença després de l'annexió. Després del Tractat dels Pirineus, el domini català restarà repartit entre dos estats diferents; ara bé, mentre que la literatura popular (goigs i altra literatura religiosa) es manté prou homogènia, hi ha però una diversificació de la literatura culta. A més a més, l'aristocràcia i la petita burgesia rosellonesa es fan, a poc a poc, d'obediència francesa, la francesització de les classes cultes és un fet.¹⁷ Com ja he assenyalat, l'any 1671 el jesuïta Antoni Ignasi Descamps (Perpinyà, 1620-1676) publicava en castellà la seva *Vida de Suárez a Perpinyà*, una obra tomística.

Descamps fou el primer que predicà en francès la Quaresma a la catedral de Perpinyà; també col·laborà amb els jesuïtes de la província de Tolosa. L'edicta reial de Lluís XIV, del 2 d'abril de 1700,¹⁸ ja esmentat, que prohi-

14. Gilbert LARGUIER, «Une province du royaume de France, entre résistance, résignation et séduction (1600-1789)», dins Jean SAGNES (dir.), *Nouvelle Histoire du Roussillon*, Perpinyà, Trabucaire, 1999.

15. Gilbert LARGUIER, «Perpignan et son université» dins *Découvrir l'histoire...*, p. 434.

16. Jordi CARBONELL, «La literatura catalana durant el període de transició del s. XVIII al s. XIX» dins *Actes del Quart Col·loqui Internacional de llengua i literatura catalanes*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1977, p. 269-313.

17. Veg., com a exemple, el cas de Jaume Pelegrí (apèndix II).

18. En *El manual de 1700 de Jaume Esteve, notari de Perpinyà*, l'editor Joan Peytaví estudia, entre d'altres temes, la situació politicolingüística en aquest moment de canvi, quan s'incorporen al Rosselló quadres administratius vinguts de França –en el cas de l'església, des de 1678, el bisbat d'Elna ja depenia del de Narbona (Joan PEYTAVÍ DEIXONA, «El context històric i lingüístic», *El manual de 1700 de Jaume Esteve, notari de Perpinyà*, Barcelona, Fundació Noguera, 2004, p. 26-31).

bia l'ús del català en els documents públics, es comença a notar a mitjan segle XVIII. El petit clergat auctòcton, però, es manté fidel a la llengua del poble. A la fi del segle XVIII, el Rosselló ja es troba de ple dintre de l'àrea d'influència de la Revolució Francesa de 1789. Molts d'aquests esdeveniments contribuiran a la hibridació del català literari. La impremta, però, no només se cenyeix al món del llibre: hi ha també els fullets, els avisos, la premsa, la cartografia, els naips, les partitures musicals, els documents oficials, pragmàtiques, etc., que un dia s'haurien d'avaluar.

Tot i ser un territori relativament petit, al Rosselló hi havia una certa vida intel·lectual rere les parets dels convents i d'esglésies, en les càtedres del vell Estudi General de Perpinyà. Aquí, la impremta, el món del llibre, hi té la seva importància. De vegades he pensat si moltes d'aquestes obres castellanés, editades a Perpinyà durant els segles XVI i XVII, no podien servir per ser exportades al mercat francès, que tenia en gran prestigi la llengua i la literatura castellanés. La impremta mostra, doncs, la complexitat en l'estudi de totes aquestes interferències i usos lingüístics en el progrés d'una llengua, en la creació literària, enmig de tantes penalitats, guerres i devastacions. Fins després del Tractat del Pirineus la llengua no era potser el símbol identitari que ara li atorguem.

No sé ocultar un cert remordiment, diguem-ho així, per no haver pogut tractar aquí un tema que sempre m'ha interessat i que tot just apunto. És tracta de l'estudi dels catecismes rossellonesos,¹⁹ alguns editats en català tra-

He volgut transcriure un breu document de 1699 d'aquest manual notarial, en el qual un botiguer de Perpinyà, mitjançant un intermediari, serveix gèneres a un fill de la burgesia local que estudia a un col·legi dels jesuïtes de Pesenàs, al Llenguadoc. Els ambients i els costums són tots ja francesos: «Compte del que jo Francesc Bouttes, botiguer de la present vila de Perpinyà tinch fet fornir per Monsieur Maliban, marchand de la vila de Pezenàs, al pobill Don Domingo Perarnau, lo qual se troba en lo col·legi dels pares de l'Horatoire de dita vila de Pezenàs per ser aquell educat, de ordre y comissió de Don Domingo Generés son honcle y tudor, dendels 7 de 9bre 1699 fins al 20 de febrer 1700 inclusive»; entre altres despeses n'hi ha una, del primer de febrer de 1700, per un llibre de Virgili que costa tres lliures; «Per pudras y esanças per la perruca, una lliura, dich»; «Per un llibre de Gènezis, quatre sous dich»; també hi ha consignada la despesa d'un cirurgià o perruquer per haver «afeitat, resat lo cap y acomodat la perruca a dit pobill» per quatre mesos (PEYTAUÍ, *El manual de 1700...*, p. 349-350).

19. En l'apèndix III inventario les obres d'aquest gènere que he sabut trobar. De la importància de l'ensenyança del catecisme en aquella societat, en destaco aquesta documentació que es podria multiplicar. En 1664, en una visita pastoral a Òpol, el visitador presenta la *doctrina cristiana* (el

duïts, alguns altres bilingües (en francès i en català). La mutuació idiomàtica català-francès no fou uniforme. L'Església es va mantenir prou fidel al país i va usar la llengua com a arma proselitista. Aquí, al Rosselló, la llengua va continuar tenint una plataforma segura fins a les primeries del segle xx. Els catecismes, llargs i prolixos, són del tot interessants per a l'estudi de la llengua, per les introduccions amb què són encapçalats. Aquest és un material que ha obtingut fins ara poca atenció dels historiadors, filòlegs, interessats per la litúrgia. A excepció dels nombrosos materials religiosos editats durant els segles XIX i XX, el català en aquestes terres havia perdut gairebé tota la seva cultura. Pel que fa als manuscrits hi ha una bona colla de sermons predicats per frares i capellans, dels segles XVII, XVIII i XIX, alguns de gran qualitat, conservats en diversos dipòsits arxivístics rossellonesos. Tota aquesta inèrcia, que té un rendiment meritori, caldria inventariar-la a consciència.

La llengua i la literatura catalanes tindran una darrera revifalla en l'anomenada renaixença rossellonesa, de la qual hem de destacar la importància de l'animador i home de lletres Justí Pepratx, divulgador i traductor de Jacint Verdaguer. A més, cal remarcar el paper essencial exercit pel Jocs Florals de Barcelona, que embastaven altra volta la noció d'una tradició literària compartida. La renaixença rossellonesa anava, però, mig segle endarrerida respecte a la catalana, sense una base social, amb un teixit agrícola i comercial feble. La importància de l'escola primària rossellonesa, obligatòria en francès, va accentuar el problema, en un departament en què hi havia poca presa de consciència política i cultural, en què la continuïtat de l'escriptura en llengua vernacle s'havia afeblit molt i molt. L'escola

catecisme) com el camí verdader per arribar al cel. Citat per Raymond SALA, «Religiosité et spiritualité dans le diocèse d'Elna au XVIIIe et XVIIIe siècles», dins Maria GRAU (ed.), *Elna, ciutat i territori: L'historien et l'archéologue dans sa cité. Hommage à Roger Grau. Actes de la 2e Rencontre d'Histoire et d'Archéologie d'Elna, octobre 1999: L'historien et l'archéologue en la seua ciutat: homenatge a Roger Grau*, Elna, Société des Amis d'Illiberis, 2003, p. 306. En la visita pastoral que Vicenç Margarit, bisbe d'Elna, fa a l'església de Sant Esteve de Pontellà (8-5-1670), llegim: «item, mana'm a dit rector que cada die de diumenge ensenye la doctrina christiana ha tot lo poble a més de l'ensenyansa que farà en la missa major [...] y después de dita ensenyansa se'n vaje ab tot lo poble ha rezar una part del rosari... » (ADPO, G-840, 378 b). «En visite à Elna le 26 maig 1698, Mgr. de Flamenville dont le catéchisme bilingue fit autorité jusqu'au début de ce siècle, enseigne lui-même et fait enseigner devant lui le catéchisme aux garçons», citat per SALA, «Religiosité et spiritualité...», p. 307.

republicana obligava a anar a l'escola, la deterioració de la consciència idiomàtica progressava dia a dia.

Hi ha també en segon terme, un tema que avui tampoc no podem abordar. Em refereixo a l'estudi del fons bibliogràfic de quatre biblioteques rosselloneses, privades, importants: a) la del polígraf Jaubert de Paçà, que es pot consultar al castell de Paçà on encara viuen els seus hereus. Bibliòfil i col·leccionista, Paçà fou autor d'una història de la llengua i la literatura catalanes i va viatjar en diverses ocasions a Catalunya i a València; b) la dels filòlegs i estudiosos Pere Puiggarí i Antoni Puiggarí, oncle i nebot, ingressada fa un parell d'anys als dipòsits dels Arxius Departamentals dels Pirineus Orientals de Perpinyà (APDO); c) la del sacerdot Josep Tolrà de Bordas (1824-1890), ingressada a la biblioteca de Sant Miquel de Cuixà. Tolrà fou amic dels felibres, col·leccionista de goigs i traductor de Verdaguier (*L'Atlàntida*, 1881, i *Canigó*, 1889), responsable de la col·lecció factícia *Drames catalans*; d) la de Josep Sebastià Pons, que conserva materials, llibres, edicions rares que va utilitzar per redactar la seva tesi sobre la llengua i la literatura catalanes al Rosselló durant els segles XVII i XVIII,²⁰ en poder dels seus hereus al Molí d'en Cassanyes (Sureda).

Del grup de Tuïr, una colla de dramaturgs neoclàssics que feren teatre a benefici de la reedificació d'aquella església, gairebé no en sabem res, ni de la seva vida, ni de la seva obra: Balanda-Sicart, Antoni Molas, rector de Palaldà i de Montalbà, Noël Camps, rector de Sant Pere de Tuïr, mossèn Quès, rector del Soler, Miquel Ribes, monjo de Cuixà, traductor d'*Esther*, *Athalie*, *Polyeucte*, Antoni de Banyuls i de Forcada, Sebastià Sibiuda, etc. El poeta i assagista Josep Sebastià Pons va deixar escrit en la ja esmentada seva tesi doctoral, que defensava els avantatges d'aquesta francesització a un nivell cultural i no pas lingüístic.²¹

Caldria estudiar també amb deteniment la producció erudita dels clergues emigrats a Catalunya que fugien dels esclats de la Revolució Francesa. Segons comenta Nicolau d'Olwer en el seu llibre *Literatura catalana: perspectiva general*,²² alguns d'aquests van influir en la primera

20. Josep Sebastià PONS, *La littérature catalane en Roussillon au XVIIe et au XVIIIe siècle*, Tolosa-París, E. Privat i H. Didier, 1928.

21. PONS, *La littérature catalane en Roussillon...*, p. 326.

22. Nicolau OLWER, *Literatura catalana: perspectiva general*, Barcelona, La Revista, 1917.

renaixença catalana. A l'Arxiu Diocesà de Barcelona (ADB) es conserven unes «Biografies dels preveres. Sacerdots francesos que tenien permisos de residència».²³ Entre aquests hi figura Pere Marcé Santaló (Rosselló, segles XVIII-XIX), rector i traductor, autor de *Los set salms penitencials* (Barcelona: Compañia de Jordi Roca y Gaspar, 1806). El 10 d'abril de 1806, Pere Marcé i Santaló, de la parròquia de Sant Martí de Cornellà de la Ribera, es trobava al convent dels Caputxins de Sarrià. També es conserva, en el mateix ADB, correspondència seva, en llatí i en castellà, amb el secretari del bisbe, en què demana llicència per a celebrar; en una lletra adreçada des del convent dels Caputxins de Sarrià, el 10 d'abril de 1806, Marcé diu al secretari del bisbe de Barcelona, entre altres coses: «Espero de la compasión de V. M., para con los desterrados por la defensa de la Iglesia que me hará este favor. Entre tanto ruego Dios le conserve muchos años». Marcé també era confessor privat de madame d'Orleans, una refugiada francesa (ADB, caixa 12, doc. 91).

El de Marcé no és però, evidentment, l'únic cas. Al Convent de la Mercè de Barcelona hi residia Juan Bautista de Banyuls de Montferrer, canonge i vicari general del bisbat d'Elna, familiar potser d'Antoni de Banyuls i de Forcada, escriptor neoclàssic, anomenat *Abbé* de Montferrer. Doctor en teologia, canonge d'Elna, rector de la Universitat de Perpinyà, prior de Cornellà de Conflent, emigrà a Barcelona després de la Revolució Francesa. D'altra banda, al Convent dels Agustins Calçats estava refugiat Antoni Molas. En les llargues llistes dels religiosos presents a la diòcesi de Barcelona, recollides a «Notícia de los sacerdotes emigrantes franceses residentes en el Obispado de Barcelona» no he sabut trobar-hi el nom de Miquel Ribes (Tuïr, 1731-Sant Cugat del Vallès, 1799), benedictí, traductor, vinculat a l'esmentat *Grup de Tuïr*.

La invasió napoleònica, la Guerra del Francès (1808-1814) va generar també una gran quantitat de decrets, proclames, legislació vària, fullets, traduccions de textos administratius, molts dels quals foren impresos a la vila de Perpinyà per Tastu o per alguns membres de la dinastia de la impremta Alzine. La política d'atracció dels catalans i l'annexió de Catalunya a l'imperi Napoleònic propicià molts impresos bilingües en francès i en català, molt nombrosos en els arxius de les comarques de Girona, sobre

23. ADB, segles XVIII-XIX, caixa 12.

els quals no hi ha cap inventari. Durant els primers mesos de 1810, amb el general Pierre François Charles Augereau (1757-1816), governador general de Catalunya, s'inicia l'oficialització del català, amb l'aparició de la premsa: *Diari de Barcelona*. També hi ha mostres dels butlletins legislatius que elaborava el govern francès²⁴ a Catalunya.

A partir de 1810, el general Macdonald optà per la via militar. Molts d'aquests textos bilingües, presents a l'administració municipal, es troben escampats pels arxius de pobles i viles de Girona ciutat, capital llavors del corregiment i després capital del departament del Ter, ciutat que visqué annexada a França fins al 1814. L'impressor perpinyanenc Jean Alzine²⁵ va treballar amb els napoleònides. Entre 1814 i 1833, Jean Alzine va editar 42 obres en castellà. Perpinyà després de París i Bordeus ocupava el tercer lloc a França en l'edició de llibres espanyols. El seu fill Jean Baptiste (nascut el 24-7-1803), continuarà els seus contactes amb Catalunya, encara que aquest és un episodi poc estudiat.

APÈNDIX I

NOTES SOBRE ALGUNES OBRES RELLEVANTS

La impremta rossellonesa guarda encara textos i notícies per descobrir. En aquest apèndix he volgut posar en valor una tria de llibres (alguns més estudiats, d'altres menys, o del tot desconeguts), que presento ordenats cronològicament, sobre els quals he anat recopilant notícies aquests últims anys; en alguns casos, apunto possibles línies de recerca que caldria resseguir. La majoria d'aquests volums són impresos a Perpinyà, o a Perpinyà i altres ciutats, per bé que també faig referència a un ordinari d'Elna imprès a Narbona, conegut per un testimoni únic, i a un full sense peu d'impremta relacionat amb les terres del Nord.

24. *Bulletin des arrêtés, proclamations, etc., de son excellence monseigneur le Duc de Tarente, Gouverneur Général de la Catalogne*. Se'n coneixen 7 números, en francès i català, impresos l'any 1810 (Barcelona, Impremta J. Alzine amb la col·laboració de P. Barrera). Veg. Lluís COSTA I FERNÁNDEZ, *Història de la premsa a la ciutat de Girona (1787-1939)*, Girona, Institut d'Estudis Gironins, 1986.

25. Veg. aquests dos catàlegs: *Librairie de Jean Alzine imprimeur-libraire à Perpignan: catalogue général*, Perpinyà, Jean Alzine, 1829, 234 p. i *Catalogue de la librairie étrangère de J. B. Alzine, a Perpignan. Catalogue de la librairie étrangère de J. B. Alzine*, Perpinyà, J. B. Alzine, 1865, 36 p.

1502. *Vocabolari molt profitós per aprendre lo catalan alamaný y lo alamaný catalan*. Perpinyà. Johan Rosembach.²⁶

Se'n guarda un únic exemplar a la Biblioteca de Catalunya (BC), provinent del llegat Aguiló, que anteriorment havia pertangut a la Biblioteca Colombina de Sevilla (havia estat comprat per Ferran Colom). Té un especial interès perquè s'aparta del llatí i servia per a l'aprenentatge d'una altra llengua. Els alemanys podien aprendre català i els catalans, alemany. De fet, el llibre és una adaptació d'uns vocabularis alemanys-italians que agrupen els materials en uns epígrafs lògics. Germà Colom i Amadeu Soberranas, investigadors que s'han apropiat al seu estudi, afirmen que «és ple de

26. Marià AGUILÓ, *Catálogo de las obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*, Madrid, Sucesores de Rivadeneyra, 1923 [Reimpr. facs.: Barcelona, Curial, 1977], núm. 2.058; veg. Mercè COMAS i Eulàlia MIRALLES, «La impremta a Perpinyà...», i *Catàleg d'Impresos Rossellonesos*, núm. 8 <<http://ctcn.espais.iec.cat/>>. Postincunable de 72 folis, amb tipus gòtics a dues columnes. Sobre el volum hi ha una abundosa bibliografia: Germà COLON, «Concerning the Catalan-German Vocabulary of 1502: *Vocabolari molt profitós per aprendre Lo Catalan Alemany y Lo Alemany Catalan*», *Quaderns de semàntica*, 4, 1983, p. 395-399 [trad. cat.: «Sobre el vocabulari català-alemany de 1502: *Vocabolari molt profitós per aprendre Lo Catalan Alemany y Lo Alemany Catalan*», dins Germà COLON, *Estudis de filologia catalana i romànica*, València/Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997, p. 91-97]; Germà COLON i Amadeu-J. SOBERANAS, *Panorama de la lexicografia catalana: de les gloses medievals a Pompeu Fabra*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1991 [2a ed.]; Hans FLASCHE, «El Vocabulario catalán-alemán de 1502», dins Antoni MARGARIT, Antoni GRIERA i Frederic UDINA (ed.), *VII Congreso Internacional de Lingüística Románica* (Universidad de Barcelona, 7-10 abril de 1953, Barcelona, Catalunya), vol. 2, Barcelona, Universidad de Barcelona, 1955, 19 p.; Franziska KÜENZLEN, «*Vocabolari molt profitós* (Katalanisch-deutsches Vokabular)», dins Wolfgang STAMMLER i Karl LANGOSCH (ed.), *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*. 2., vol. II, Berlín/Nova York, Walter de Gruyter, 2004, p. 1636-1637; Antoni FERRANDO i Miquel NICOLÁS, *Història de la llengua catalana*, Barcelona, Universitat Oberta de Catalunya, 2005; Manuel LLANÀS i PONT, *L'edició a Catalunya: segles XV a XVII*, Barcelona, Gremi d'Editors de Catalunya, 2002; Joan MARTÍ i CASTELL, «Presentació de l'edició facsímil del *Vocabolari molt profitós per aprendre lo catalan alamaný y lo alamaný catalan* imprès a Perpinyà per Joan Rosembach el 1502», *Llengua & Literatura*, 15, 2004, p. 665-669 i Albert RICO i Joan SOLÀ, *Gramàtica i lexicografia catalanes, síntesi històrica*, València, Universitat de València, 1995. Se n'han fet diverses edicions facsímils: Pere BARNILS (ed.), *Vocabulari català-alemany, de l'any 1502*. Barcelona, IEC, 1916; Tilbert Dídac STEGMANN (ed.), *Vocabulari català-alemany de l'any 1502 = Katalanisch-deutsches Vokabular aus dem Jahre 1502: Nachdruck der von Pere Barnils besorgten Faksimileausgabe von 1916 / herausgegeben und mit einem Vorwort versehen von*, Frankfurt, Domus Ed. Europaea, 1991 i Vinyet PANYELLA (ed.), *Vocabulari català-alemany imprès a Perpinyà per Joan Rosembach el 1502*, Barcelona, Biblioteca de Catalunya, 2002.

problemes que demanen l'atenció dels estudiosos».²⁷ El catalanòfil alemany Tilbert Dídac Stegmann assenyalava en una ocasió que és el primer imprès bilingüe editat a la Península Ibèrica en una llengua moderna.

1516. *La verge Maria del Puig de França*. [s. ll.] [s. i.].²⁸

Després de la marxa de Rosembach de Perpinyà, la ciutat no té cap taller d'impremta; l'any 1569, el bisbe d'Elna es veu obligat a fer imprimir els llibres litúrgics a Barcelona. No tinc prou coneixements tipogràfics, ni arguments, per atribuir aquest full postincunable a l'estampador de fulls gòtics Rosembach, que a inicis del segle XVI monopolitzava les impressions litúrgiques dels bisbats catalans. Tot i que la majoria dels estudiosos creuen que és una edició tardana perpinyanenca (la devoció al Puig de França, com més o menys demostro, era coneguda des de molt antic), no se'l considera entre els impresos atribuïts a les premses rosselloneses en el *Corpus Textual de la Catalunya del Nord*.²⁹

El full, que es podia dur plegat a la butxaca, era una oració fetillera que posseïa virtuts guaridores: qui el portava al damunt quedava immunitzat de patir danys i perills. L'oració era sovint invocada per les dones parteres.³⁰

27. Germà COLON i Amadeu-J. SOBERANAS, *Panorama de la lexicografia catalana...*

28. CONRADO HAEBLER, *Bibliografía Ibérica del siglo XV. Enumeración de todos los libros impresos en España y Portugal hasta el año 1500*, La Haya/Leipzig, Martinus Nijhoff/Karl W. Hiersemann, 1903, p. 115 [Reimp. fasc., Madrid, Julio Ollero editor, 1992], remet a Reichling (*Supplementum III*, núm. 1011), que el considera imprès a Perpinyà (c. 1500) per Rosembach; Haebler però, afirma que no està segur que sigui un incunable (*Bibliografía Ibérica del siglo XV...*, p. 115). Una segona referència més succinta la podem llegir en el repertori de Clara Louisa PENNEY, *Printed Books 1468-1700 in the Hispanic Society of America*, Nova York, The Hispanic Society of America, 1965, p. 342. Veg. també Frederick R. GOFF, *Incunabula in American Libraries. A third Census of Fifteenth-Century books recorded in North American Collections*, Nova York, The Bibliographical Society of America, 1964, p. 404 [s.v. *Perpignan: Johan Rosembach, about 1500-1503*].

29. Mercè COMAS i Eulàlia MIRALLES, «La impremta a Perpinyà...».

30. *Els Goigs en alabanza de Nostra Senyora del Puig de França* (Barcelona, en casa de Joan Pau Martí, per Francesc Barnola, any 1701) es cantaven quan les dones anaven a parir, com mostren aquests versos: «O alta montanya rica, / Puig de França nomenada, / terra que la santifica, / lo lloch hont foreu trobada: / y qual paloma novella / teniu de Déu la privança, / de las bellas la més bella, / Verge del Puig de França. [...] La dona que va de part / prest de vos favor alcança, / de las bellas la més bella, / Verge de l'alt Puig de França». Vegeu Joan Bta. BATLLE, *Los goigs a Catalunya en lo segle XVIII*, Barcelona, Tipografia Catòlica, 1925, p. 51. A l'Arxiu Municipal de Girona, a la secció de goigs, estampes i cobles hom pot consultar un exemplar dels *Goigs de Nostra Senyora del Puig de Fransa*, patrona de Sant Martí d'Ogassa, Olot, Impremta J. Bonet, s/d.

Qui la sabia llegir, triomfava i prosperava en els negocis de la vida. El foli, després de l'encapçalament en català, reproduïx dos textos llatins: el pròleg a l'Evangeli de Joan i el text del *Símbol Quicumque*, professió de fe, compost entre els anys 434-440, conegut també com a *Símbol Atanasià* perquè havia estat atribuït al bisbe d'Alexandria sant Atanasi. Rep aquest nom per la primera paraula amb què comença: *quicumque*. Aquest text prové de la França meridional, possiblement de la zona d'Arlés, del monestir de Lérins. Des d'aquí aquesta prosa es va estendre per tot l'imperi Carolingi. Des d'un punt de vista litúrgic, el text formava part de l'ofici comú de prima de les dominiques després d'Epifania i després de la Pentecosta. El símbol tracta del tema de la Passió, mort, davallament als inferns, resurrecció de Crist, la seva segona vinguda, la resurrecció final dels homes.

Als ADPO, G-1051 hi ha documentació sobre la devoció de Santa Maria del Puig de França al Rosselló de 1442, 1476 i 1551. El monestir de Santa Maria del Puig demana redactar un capbreu dels béns que posseïa a Bulatenera. En 1719 el bisbe Basan de Flamenville era procurador del capítol de Nostra Senyora del Puig de França. Lo Puèi de Velai, capital del departament de l'Alta Loira, a l'Auvèrnia, custodia aquesta verge, Nostra Dòna de lo Puèi. Des d'aquesta població, ciutat de pelegrinatge a l'Edat Mitjana, en sortia un enllaç que anava fins a Sant Jaume de Compostel·la. L'any 950 o 951, Godescalc, bisbe de Lo Puèi de Velai, fa el camí de Sant Jaume. Sense haver-ho pogut contrastar, tinc entès que el Reial Monestir del Puig a València, patrona d'aquesta regió, va sorgir d'aquesta devoció occitana.

1585. *Rosal del rosas y alabanças de nuestra señora del Rosario en muchas maneras de versos*. Perpinyan. En casa de Sonsón Arbús.

Aquest any s'imprimeixen a Perpinyà tres llibres escrits en llengua castellana, editats tots per Samsó Arbús.³¹ Aquest *Rosal de rosas* fou imprès a instàncies dels dominics per tal d'afavorir el culte del rosari per aquelles terres. L'únic exemplar conegut es troba a la Biblioteca privada del Palau de Peralada, 834.5.

31. Mercè COMAS i Eulàlia MIRALLES, «La impremta a Perpinyà...», i *Catàleg d'Impresos Rossellonesos*, núm. 20 <<http://ctcn.espais.iec.cat/>>.

Portada: «Lo que en este Rosal se contiene son ocho maneras de versos en los quales el cofrade deuoto hallara mucha consolación. *ROSARIUM. Remedium. Omnium, Salutiferum. Amantibus. Requiem. Iocundam. Vitam. Mortuis.* A cada letra deste vocablo *Rosarium* que quiere dezir Rosario se dá un epíteto a nuestra señora del Rosario, en las coplas siguientes a cada una se toma una letra y un blazón que con atención las leyere entendera el artificio que lleuan» (f. iv). Amb les peces laudatòries següents: «Rosa de rosas alta y tan subida que en ti la trinidad esta asentada...» (f. 2r); «El ánimo alegra abril gracioso quando es allegado. Lira, en la qual el cofrade deuoto hallará, alguna consolación viendo lo que podrá ser después de muerto con el fruto de sus trabajos...» (f. 2r); «Con canto muy suaue y melodía un hombre enamorado de una rosa. Glosa sobre una octaua rima de Garcilaso de la Vega que dize Florida [sic] para mi dulce y sabrosa buelta a lo diuino y aplicada [sic] al rosario...» (f. 3v); «Muestra Rosa soberana tu Rosal, pues podeys solos. Canción remedada a lo Diuino de la que dize: No escondas tus ojos Anna» (f. 4r).

1590. Corrons, (Fra) Miquel de. *Libre en el qual se tracta la miraculosa conversió y sancta vida y grans miracles que feu lo gloriós S. Honorat, fill del Rey de Nicomèdia y Arquebisbe de Arles.* En Perpinyà. En casa de Sampsó Arbús [13 d'agost].³²

Del volum, a banda de l'edició de Perpinyà citada, en coneixem dues edicions més que caldria acarar amb aquesta rossellonesa per tal d'estudiar les esmenes, interpolacions, afegits, etc.; es tracta de: *Ací comença la vida del benaventurat sant Honorat* (València, López de la Roca, 1485; exemplar incomplet, a la Biblioteca del Real Colegio del Corpus Christi de Valencia i València, Johan Joffre de Briansó, 1513).

Pel que fa a l'edició de 1590 de Perpinyà, en la dedicatòria de l'obra, escrita en castellà per Cristóbal de Valderrama («Al muy Ilvstre Senyor Don Martín de Guzman y Toledo y Commendador del Frezno y lugartiniente de Capitan general por el Rey nuestro señor en el Castillo de Perpinyán y sus froteras», p. 4-8), que reconeix que ha esmenat vocables antics, s'insisteix en el tema del llemosinisme; comença així: «Entre otros libros (muy Illustre

32. *Catàleg d'Impresos Rossellonesos*, núm. 27 <<http://ctcn.espais.iec.cat/>>.

Señor) que han venido a mis manos de deuoción y vidas de santos á sido este de la çepa, nascimiento, vida, y milagros, del bienauenturado santo Honorate que en nobleza de su sangre y en milagrosa conuersion y aspera penitecia y gradeza d milagros. Aze raya á muchos otros santos como se leerá en su larga y prouechosa historia, y aun que fue impresso el anyo de 1513 por Ioffre de Briazo en Valencia me ha parecido de nueuo azelle imprimir hacedole primero corregir ver y senssurar mudando algunos vocablos muy antiguos y viejos no faltando nada a la verdad ni mudado cosa alguna en historia, antes bien se ha imprimido en su propia lengua catalana antigua llimonsina para que con mayor facilidad le puedan leer y entender la gente comun y aprouecharse, y leuatar de nuevo la deuocion en su S. Capilla a donde esta su santissimo cuerpo que es en el monasterio de nuestra Señora del Carmen de Perpinyán, en la Capilla que muchos años ha que se hizo debaxo del altar mayor en honrra y alabança del glorioso Santo por el qual se vean muchos milagros y vea todos los que el dicho libro leyere quanto puede este santo con nuestro Señor Iesu Christo».

1598. [Edicte de D. Jeroni Noguer, Canonge d'Elna i Vicari general de son Bisbat, demanant almoines per a Nostra Senyora del Puig de França]. Perpinyà. [s. i.] (23-X), 1 f.³³

Comença amb: «Nos Hieronim Noguer Canonge de la seu de Elne [...] Ab tenor del present cartell, manam en virtut de la sancta obediècia, a vós lo rector o vicari, que diumenge primer vinent [...] a la missa matinal y major, exorteu als sels cristians, com la sancta casa y cambra angelical de nostra senyora del Puig de França patesca i soporta y fassa grands gastos de despesas...». Aquest fullet podria tenir relació amb l'estampa *La verge Maria del Puix de França*, sense peu d'impremta, al qual m'he referit anteriorment. L'edicte prova la devoció de Nostra Senyora del Puig, avui Puy-en Velay, per terres rosselloneses, que després es va estendre fins a Barcelona, València, el Ripollès (Santuari de la Mare de Déu del Puig de França).³⁴

33. *Catàleg d'Impresos Rossellonesos*, núm. 43 <<http://ctcn.espais.iec.cat/>>.

34. Ja en la venerable *Gesta Comitum Barcinonensium* hi ha notícies d'aquesta devoció. Sobre el particular, cal veure també l'edició d'aquests dos goigs: *Goigs en alabança de Nostra Senyora del Puig de França*, Barcelona, Joan Pau Martí, 1701, [1] f.; il., xilografia; i *Goigs de Nostra Senyora del Puig de Fransa*, Ripoll, Sant Martí d'Ogassa. Imp. J. Bonet, s./a. [segle xx].

1626. Agustí, Miquel. *Libro de los secretos de agricultura, casa de campo y pastoril*. Perpiñán. En casa de Luys Roure Librero.

Traducció de *El Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril* (Barcelona, Esteve Liberós, 1617) de Miquel Agustí, agrònom, prior de Sant Joan de Perpinyà (Banyoles, 1560-Perpinyà, 1630), amb un índex en sis llengües. A l'edició castellana de Perpinyà s'hi han afegit dos nous llibres i un plec amb la roda perpètua, d'influència italiana, en què l'astronomia té una aplicació pràctica. L'obra tingué una difusió molt ràpida i, després de la seva primera edició en català a Barcelona, la següent edició es féu a Perpinyà el 1626; després en seguiren d'altres, totes en castellà, a Barcelona, Saragossa (1646) i Madrid, etc. Les últimes són de Madrid el 1781 i Barcelona el 1785. En total se'n compten més de vint, que difonen l'obra a tot el món hispànic. En català només hi ha la primera edició que és rara i difícil de trobar, que no s'ha tornat a imprimir fins a la facsimilar de 1988.³⁵

Aquesta és una font d'informació importantíssima per al coneixement de la vida rural catalana. L'obra té com a referència més directa *L'agriculture et maison rustique* de Charles Estienne (1564) i les edicions comentades posteriors. El llibre és una obra de referència per a l'estudi de la llengua catalana al segle XVII, l'estudi dels remeis populars, etc. Caldria veure també com Agustí tradueix i adapta del francès diverses parts de l'obra, les variants dels vocabularis en sis llengües, gairebé 1.600 mots, ja que el volum va ser imprès en moltes ocasions.³⁶

De l'edició de Barcelona (J. Piferrer, 1722), que he vist, assenyalo que l'obra fou traduïda al castellà per l'autor mateix: «Traducido de lengua catalana en castellano por Fr. Miguel Agustín, prior del Temple de la fidelísima villa de Perpiñán». Hi ha també la «Censura del padre Fr. Reginaldo Poc, de la Orden de Predicadores, Doctor y Cathedratico de Theologia. Convento de Predicadores de Perpiñán a 24 de junio, día del Precursos Juan, año 1625»,

35. Vegeu l'estudi de les edicions del llibre a Luis Pablo NÚÑEZ, «Ediciones e historia textual del Libro de los secretos de agricultura de Miguel Agustín», *BRABLL*, LI, 2007-2008, p. 199-223.

36. Xavier LUNA-BATLLE, «El Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril (1617) de Miquel Agustí: un llibre no del tot obert», *Manuscripts*, 31, 2013, p. 65-87; Maria Antònia MARTÍ ESCAYOL, «Les fonts del *Llibre dels secrets d'agricultura* de Miquel Agustí. El MS 754 de la Biblioteca de Catalunya i el MS 291 de la Bibliothèque Nationale de France», *Afers*, 23/60, 2008, p. 289-311. August RAFANELL, «Un recorregut per la prehistòria de la dialectologia catalana», *Estudi General*, II, 1991, p. 13-29.

que afirma: «No quiero hablar en abono del autor, que la obra habla seis lenguas y dará del testimonio». Després de la censura hi figura una dècima i un sonet a l'autor (en castellà), un poema de Rodrigo Núñez [sic] Saldaña, que era «aguazil mayor de Capitanía General de Perpiñán y su frontera, al autor». En aquest sentit, convé remarcar que, ara com ara, hi ha pocs estudis sobre la presència militar, molt nombrosa, les seves conseqüències a la vida pràctica, en aquell Rosselló que llavors era zona de frontera.

Miquel Agustí ens diu que en aquesta traducció, que desconec si ha estat avaluada, hi afegí un cinquè llibre: «me ha parecido emplear algunas vigiliias y ratos del tiempo, particularmente estando desocupado de los negocios de mi Iglesia, en tomar trabajo de recopilar en lengua castellana el libro que saqué a luz en lengua cathalana el año de mil seiscientos diez y siete; y aora va añadido en esta impresión el quinto libro y algunas otras curiosidades y un vocabulario en seis lenguas de los nombres castellanos de los arboles, frutos, yervas y otras cosas nombradas en dicho libros para que mejor las otras lenguas se puedan valer de él».

1627. Poc, Reginald. *Compendio de la vida, muerte y milagros de los dos gloriosos labradores. De san Galderique de Canigón y de san Isidro de Madrid, repartido en dos libros*. Perpiñán. Luys Roure Librero.

Reginald Poc, nascut a Pardines (Ripollès), fou un frare dominicà, professor de teologia a la Universitat de Perpinyà, que va fomentar la devoció a la Mare de Déu del Roser. Més enllà d'aquest *Compendio de la vida, muerte y milagros de los dos gloriosos labradores san Galderique y san Isidro de Madrid*,³⁷ que inclou uns *Goigs del gloriós llaurador san Galderich*, en català (f. 139r-140v), va escriure una obra de teatre nadalenc, avui perduda, i una *Historia de la vida y milagros del glorioso mártir San Magín* (Barcelona, Sebastià Matevad, 1630), entre d'altres. Poc (de qui es conserven a la Biblioteca Universitària de Barcelona molts sermons predicats en castellà)³⁸ presumeix amb

37. *Catàleg d'Impresos Rossellonesos*, núm. 60 <<http://ctcn.espais.iec.cat/>>.

38. Poc, que era professor de la Universitat i escrivia en castellà perquè considerava que aquesta era una llengua més universal (com tants altres autors de l'època), va exercir una gran influència sobre el bisbe Francisco López de Mendoza. Sobre R. Poc, vegeu: M. SITJAR i Pep VILA, «Reginald Poc, escriptor i predicador dominicà», *Annals*. Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès, 1999-2000, 2001, p. 115-139.

aquestes paraules del domini de la llengua imperial: «Advierte últimamente que, si el language no es tan proprio como el que hablan los senadores de Toledo ni tan fecundo como el de los predicadores de Andaluzia, el autor no es toledano ni andaluz sinó catalán, y por ventura todos los castellanos y andaluces juntos no sabran hablar otro tanto no con tanta propiedad en catalán como él ha hablado en castellano».

1627. Matas, Miquel. *La devota peregrinació de la Terra Sancta*. Perpinyà. Lluís Roure Llibrater.³⁹

Fou «Feta y escrita per lo reverent señor Miquel Matas natural de la vila de Olot, bisbat de Girona». Aquest és un llibre de literatura de viatges, curiós, no reeditat modernament, circumstància que deploro vivament en tractar uns costums, una geografia molt allunyada de la nostra realitat, també per la geografia lingüística. A voltes és brillant quan posa en escena personatges i ambients d'aquelles terres exòtiques; llavors aporta un testimoni insubstituïble sobre aquelles realitats vistes per un viatger català. El volum conté també alguns itineraris espirituals: «una recopilació de las devocions que rezan y cantan los Pares de Sant Francesc ab los Peregrins: fent les estacions per aquells santuaris y llocs tant asenyalats, dels sagrats misteris de nostra Redemptió. Dirigit al peregrí christià», tal com explicita el títol.

Caldria estudiar si aquest llibre, com hem apuntat, estampat en Perpinyà a casa de Lluís Roure llibreter, l'any 1627, es reedita en aquesta vila potser per la influència dels pares franciscans.

39. *Catàleg d'Impresos Rossellonesos*, núm. 58. <<http://ctcn.espais.iec.cat/>>. Veg. també Antoni HOMS i Pep VILA, «L'olotí Miquel Matas i la seva Devota peregrinació de la Terra Sancta y ciutat de Hierusalem», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XL, 1999, p. 123-136; Maria Dolors MADRENAS TINOCO i Joan Manuel RIBERA LLOPIS, «El discurs narratiu de la literatura de viatges del sis-cents i del set-cents. A propòsit de les relacions de Miquel Matas i Joan López», dins Sadurní MARTÍ (coord.), Miriam CABRÉ, Francesc FELIU, Narcís IGLÉSIAS i David PRATS (ed.), *Actes del Tretzè Col·loqui de llengua i literatura catalanes*, vol. I, Barcelona/Girona, Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes/PAM/Institut de Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat de Girona, 2003, p. 203-211; i Antoni HOMS, «Relats de pelegrinatge a Terra Santa. Un camí de segles», *Analeccta Sacra Tarraconensia*, 76, 2003, p. 5-44.

[1656]. Un ordinari d'Elna. *Ordo Ecclesiae Sacramenta, Narbonae*, [s. l.], [s. i.].⁴⁰

Se'n conserva un únic exemplar als Archives Nationales de France, secció Cultes, 378, amb una nota manuscrita a la guarda: «Ad usum parrochiae Virginis Maria de Malloles», de 1779. El títol de l'imprès diu: *Ecclesiae sacramenta, plurisque alius solemnes ecclesiasticos ritu administrandi. Ex Elnensis Ecclesiae ritu complura curam animarum gerentibus utilia copiose tractandur ex mandato admodum illustris Elnensis capituli sede Episcopali vacante existantibus in suis [...] Sebastiano Garriga STD archidiacone maiore, Canonico penitentiario et vicario generali. Josepho Iuvallar I.V.D. Sach Maiore. Honophrio Pi, Ioani Baraiz, Raphaëlle Sitjar, Dom Casanova, Michaëlle Coromines, Joamme Ribes, Josepho Salvany, D. Josepho Balma artium magistro, etc. S. T. D. Omnibus ca. Dictae Elnensi Ecclesiae* (Narbonae: Le Cuirot, 1656; 2 vol: vol. 149, [3]; 146 p.). Sota la pàgina del títol: *Saintes Eulalie et Julie patronnes du diocèse d'Elné*. El volum conté diverses il·lustracions musicals.

Aquest ordinari, que ara com ara és un volum que només es coneix per aquest testimoni, duu relligat un fulletó afegit: *Modus a SS Benedicto Papa XIV approbatus. Extrait des registres du Conseil souverain de Roussillon* (Perpiniani, Apud Guillel Simonem Le Comte, Tipographum Regis Collegiique Soc. Jesu. 1748, 4 p.); *Imprimatur, Datum Perpiniani in Palatio nostro Episc, die 28 augusti 1748*. Res no conec de Sebastià Garriga, Doctor, Canonge penitenciari de l'església d'Elna, Cancellor de la Universitat Literària de l'estudi de Perpinyà que signa el prefaci de l'obra.

1700. 29 de desembre. *Tarifa de la Lleuda de Coplliure y Canet, per las mercaderias que se embarcaran o desembarcaran*. Moneda catalana, forta. *Tarif pour la Leude de Colliure & Canet, pour les marchandises qui s'embarqueront & débarqueront*. Monnoye de France.

Se'n conserva un exemplar als ADPO (182J45) (9 p., coberta de paper sense enquadernació). Un paper, afegit a l'imprès, diu: «*Tarif du Leude de Collioure et de Canet* du 29 desembre 1700». A la pàgina 9, hi figura

40. Sobre aquest Ordinari, veg. l'Apèndix IV. Vegeu també Jean Baptiste MOLIN i Annik AUSSEDAT-MINVIELLE, *Répertoire des Rituels et Processionnaires imprimés conservés en France*, Paris, CNRS, 1984, p. 138; i Antonio ODRIÓZOLA, *Catálogo de Libros Litúrgicos, Españoles y Portugueses, impresos en los siglos XV y XVI*, Pontevedra, Museo de Pontevedra, 1996, p. 397.

l'aprovació de Pierre-Martyr Collarés, conseller del Rei al Consell Sobirà del Rosselló, de 29 de desembre de 1700.

La lleuda era l'impost que gravava el trànsit de les mercaderies. Aquest fullet bilingüe, desconegut fins ara, té un indubtable interès lingüístic i mercantil pel gran nombre de mercaderies, teixits, drogues, queviures que hi havia, en aquell moment, en circulació. Actualment es troba en curs d'edició. Després de la famosa lleuda medieval de 1317,⁴¹ ara trobem aquesta altra que afectava el dret de lleuda a Port-Vendres, Cotlliure, Argelès, Canet i altres pobles del Rosselló que tenien port obert, per a tots els gèneres que s'embarcaven i es desembarcaven.

1735. *Manual de exercicis y cantichs espirituals*:⁴² per les missions que fan los PP. Caputxins en lo comptat de Rossellò [traduits de llengua francesa en la nostra rossellonesa per ... Juan Francesch de Prada]. Segona edició, revista, corregida y augmentada del càntich per animar a la retreta. Perpinyà. Jaume Dupuy.

Se'n conserva un exemplar a la Biblioteca Lambert Mata de Ripoll. És interessant l'aprovació inicial, que transcriu a continuació: «Aprobació del molt venerable pare F. Meliton de Perpinyà, predicador caputxí, exlector de theologia y guardià dels caputxins del Convent de Perpinyà. Per comissió del molt il·lustre senyor Juan Gispert, doctor en sagrada Theologia, canonge de la Iglesia Catedral de Elna, y vicari general del Il·lustríssim D. Juan Mathias de Barthelemi, de Grammont, de Llanta, Bisbe d'Elna, he llegit lo llibre intitulat: *Manual de exercicis y cantichs espirituals per les missions que fan los PP. Caputxins, etc.*, traduits de llengua francesa en la nostra rossellonesa, per lo pare F. Juan Francesch de la Prada, predicador del mateix Orde, en lo qual no he trobat ninguna cosa que sia contrària als bons costums, ni a la fe cathòlica, ni als principis de theologia, ans bé tant

41. Jaume SOBREQÜÉS I CALLICÓ, *La lleuda de Cotlliure de 1317*, Barcelona, Universitat, Departament d'Història Econòmica/Institut Municipal d'Història, 1970.

42. Per a l'obra, valen encara les consideracions de PONS: «L'influence du goût nouveau éclate plus délibérément encore dans le *Manual de Cantichs*, qui, dans la pensée des auteurs, devait accompagner la *Regla de Vida*... Le *Manual de Cantichs* se plie aux règles de la poésie française. L'alexandrin, cette forme limpide et si généralisé qu'on l'a souvent confondue avec la poésie elle-même, devait naturellement accompagner l'art de la rhétorique» (*La littérature catalane en Roussillon...*, p. 189-190).

en los exercicis com en los càntichs s'hi trovan molts incentius de devoció, y moltes sagetes del amor diví, perquè lo judici digne de ser posat a llum. A Perpinyà als 28 juliol 1735. F. Melitón, caputxí. Typis mandetur, datum Perpiniani die 28 julii 1735. Gispert. Canon. Vic. Gen.» Tot i que el llibre és conegut entre els estudiosos de la literatura catalana al Rosselló, caldria identificar-ne l'original francès, valorar la traducció de Joan Francesc de la Prada, la mètrica, la llengua i estudiar a fons les variants i afegitons de les tres edicions conegudes.⁴³

1755. Salamó, Simó i Gelabert, Melcio. *Regla de vida molt util als pobres y al menut poble y molt saludable als richs... y manual de cantichs que se cantan... en lo bisbat de Elna...* Perpinyà. [s. i.].

Melcior Gelabert (Ribesaltes, 1709-1757) va ser doctor en teologia i sacerdot, mentre que Simó Salamó (Illa, 1706- la Torre d'Elna, 1774), doctor en teologia i sacerdot, també va escriure un *Manual de càntics que se canten en les Missions que se fan en lo Bisbat d'Elna* (Avinyó, 1755), en versos alexandrins, d'encuny neoclàssics, influenciats per les paràfrasis dels *Psalms* de Jean-Baptiste Rousseau. L'obra va ser reeditada a Perpinyà per Joan Alzine, l'any 1802. Ambdós escriptors van escriure diverses obres en llatí.⁴⁴

La *Regla de Vida* és una obra interessant perquè ja s'hi entreveu l'excel·lència del gust francès. De fet, l'estudiós i poeta rossellonès Josep Sebastià Pons⁴⁵

43. La tercera de les edicions és *Manual de exercicis y cantichs espirituals : per les missions que fan los PP. Caputxins en lo comptat de Rosselló / [traduits de llengua francesa en la nostra rossellonesa per ... Juan Francesch de Prada]. Tercera edició, revista, corregida y augmentada*, Perpinyà, Guillem Simon le Comte ..., 1758.

44. Vegeu *Praeparatio proxima ad mortem ad usum clericum populo etiam perutilis...opera et studio Simonis Salamo et Melchioris Gelabert [...]* Quinta editio (Avenione: apud Ludovicum Chambeau, 1775); *Regula cleri, ex sacris litteris, sanctorum patrum monumentis ecclesiasticisque sanctionibus excerpta, studio et opera Simonis Salamo et Melchioris Gelabert* (Avenione: apud F. B. Merande, 1757).

45. Vegeu PONS, *La littérature catalane en Roussillon...*, p. 174-194, en un comentari sobre «La *Regla de Vida* 1755, de Simon Salamó et Melchior Gelabert», segons el qual apreciava en aquest llibre una nova direcció del gust, una assimilació de les noves devocions, de la prèdica en francès: «Assurément, La Regla de Vida n'aurait pas été écrite sans l'impulsion qui lui venait de la chaire française; près de ce splendide foyer, les auteurs ont été pénétrés de cette chaleur qui embellit les idées; ils ont châtié leur langue avec les méthodes d'exposition et l'on l'assouplie dans le mouvement ordonnateur de leur esprit» (*La littérature catalane en Roussillon...*, p. 187).

va fer en el seu estudi aquesta reflexió que traduïm del francès: «*La Regla de Vida* realitza una d'aquestes harmonies de les quals el segle XVIII ens dóna tants d'exemples. L'ordre intel·lectual de la llengua francesa és favorable a la catalana, que retroba una construcció plena i lògica. Aquesta disciplina va acompanyada d'una depuració de la idea religiosa. Les lliçons d'estil i de sana doctrina parteixen d'un esperit idèntic. La *Regla de la vida* és un testimoniatge de l'excel·lència del gust francès [...]. És una llei prou natural que el gust francès precedeixi l'adopció de la llengua nacional». Aquest corrent neoclàssic trobà empara en una sèrie de noms il·lustres, representants de l'escola de Tüir. És el fet que J. S. Pons anomena «La francisation et l'idéal classique».⁴⁶

1801. *Recueil d'instructions, d'avis, d'expériences et de découvertes concernant les diverses branches de l'agriculture, avec l'indication des journaux dont les faits son tirés, et une traduction catalane pour faciliter aux agriculteurs éclairés le moyen d'en répandre le contenu parmi les habitants de la campagne occupés aux travaux agricoles. Imprimé et publique chaque mois par ordre et d'après l'approbation du citoyen Charvet,*⁴⁷ *Préfet du département des Pyrénées orientales* (Bibliothèque Nationale S 8429; exemplar incomplet a Archives Nationales, sous-série F10 (Agriculture), liasse 271, dossier Pyrénées-Orientales, sous-dossier II. [Fascicles de 23 nivôse au 14 ventôse an IX, és a dir 13 de gener a 5 de març de 1801]).

Assaig de publicació bilingüe, poc coneguda, editada en francès i en català, per conèixer millor les noves tècniques agrícoles i dedicada a la pagesia rossellonesa, que desconeixia l'idioma de l'imperi.⁴⁸ Aquesta publicació i la que segueix tenen una gran importància des del punt de vista de la traducció de textos científics francesos al català, per la presència de neologismes, per la història de l'agricultura a casa nostra, etc. Per raons

46. *La Littérature catalane en Roussillon...*, p. 326-328.

47. Michel BOUILLE, «Le journal gallo-catalan du préfet Charvet», *Tramontane*, 453-454, 1962, p. 45-48. També són d'interès els seus treballs sobre la problemàtica de la llengua catalana al Rosselló: «Le clergué et la langue catalane», *Cerca*, 13-14, 1961, p. 314-315 i «Différence de langue et diffusion des idées [en Roussillon, d'après le dossier personnel de l'évêque Gerbet]», *Sant Joan i barres*, setembre 1962, p. 14-18.

48. Sobre el tema agrari en aquesta època, la coneixença que existia de l'agricultura en el país veí, vegeu *El món rural català a l'època de la revolució liberal*, Cervera, UNED, 1991.

polítics el general Charvet fou substituït aviat, en haver afavorit el retorn d'emigrants durant la Revolució Francesa, i aquesta publicació efímera no tingué ja continuació.

Abans de Charvet, el seu antecessor, el prefecte Martin, buscava en 1806 un diccionari català que li havien demanat, juntament amb altra documentació impresa, en època del Consolat i de l'Imperi, des del *Bureau de la statistique*, a París, servei que havia creat l'any IX, el Ministre de l'Interior Chaptal, que elaborava estudis, qüestionaris sobre els límits i qualitats dels idiomes locals en aquella França d'inicis del segle XIX. Des de Perpinyà Martin s'adreça a Barcelona per veure si troba allò que li havien encomanat. Feia poc que havia sortit el *Diccionari català-castellà-llatí* d'Esteve, Belvitge i Juglà (1803): «Je vous prie donc de tâcher de vous procurer un dictionnaire de cette langue et quelques ouvrages imprimés, particulièrement la traduction du Nouveau Testament. Je désiraris en même temps des observations sur l'histoire de cette langue, sur l'étendue et les limites exactes de la partie du territoire français où elle est parlée et les caractères essentiels par lesquels elle difère du patois en usage dans les pays et départements limitrophes». ⁴⁹ El Ministre de l'Interior havia escrit al prefecte, en 1806, aclariments sobre si «le catalan qui se parle dans votre département ets moins un patois qu'une langue régulière à laquelle in l'a manque que des circonstances favorables pour occuper un rang plus distingué».

Charles, Alexandre, Hubert Chavert (1760-1813), prefecte dels Pirineus-Oriental entre 1800 i 1801, en un període difícil a les acaballes de la Revolució, va afavorir l'agricultura amb la publicació d'aquest periòdic bilingüe. Jean-Antoine Chaptal, que llavors era ministre de l'Interior, a l'època napoleònida, químic de professió, membre de l'Institut Nacional de les Ciències i Arts, que tenia interessos en aquesta branca de l'agricultura, va creure que aquesta era una bona idea. ⁵⁰

49. Michel BOUILLE, «La décadence de la langue catalane en Roussillon au XVIIIe siècle», *Tramontane*, 432-433, 1960, p. 90.

50. Vegeu l'entrada que li han dedicat Étienne FRÉNEY i Guillaume MAS, dins *Nouveau Dictionnaire de Biographies Roussillonnaises*, Perpinyà, Publications de l'Olivier, 2011, p. 255-256. Michel BOUILLE, «Le journal gallo-catalan...», p. 45-48, analitza aquesta publicació i dona dades sobre la correspondència creuada entre el Ministeri i Charvet. El mateix Bouille va publicar un altre article sobre una traducció al català del Rosselló de l'època revolucionària: «Autour de la traduction en roussillonnais de l'appel aux républicains du 22 thermidor An VII» [Article de revista, sense indexar, al dipòsit de la Médiathèque Centrale de Perpinyà].

[Floreal, any XII-1804] de Tessier. *Instruction sur la maladie des bêtes à laine, nommée falère dans le département des Pyrénées Orientales, (ci-devant Roussillon); publiée par ordre du Ministre de l'Intérieur, traduite en catalan, sur son invitation, par les soins du Préfet de ce département, et rédigée par le citoyen Tessier,*⁵¹ *Commissaire du Gouvernement pour les Établissements ruraux, vétérinaires, haras, etc.* Perpignan, chez Tastu et Ve. Reynier, imprimeus de la Préfecture. Floréal an XII.

Hi ha un exemplar fotocopiat a la Biblioteca Municipal de Perpinyà. Es tracta d'un fullet bilingüe català/francès, a doble columna, per alertar la pagesia sobre una malaltia que patien les ovelles: la fal·lera. És definida pel DCVB, sense exemples, com a «Malaltia de les ovelles, produïda per un excés de menjar i de força a la sang» (Conflent, Mallorca); *fal·lera de cap*: «malaltia de les ovelles, semblant a la bogeria, provinent d'una congestió cerebral incurable» (Ripoll, Rupit, Lledó).

APÈNDIX II

INVENTARI DE LLIBRES POST-MORTEM DE JAUME PELEGRÍ, CAMBRER DEL MONESTIR BENEDICTÍ DE SANTA MARIA D'ARLES (ADPO, SÈRIE H-54, 31)

Sobre el procés de castellanització, la penetració del castellà, entre les classes dirigents, tinguda com a llengua més culta i adient, en la qual participen molts responsables dels ordes religiosos, transcripció parcialment dels títols dels llibres que figuren en l'inventari *post-mortem* del cambrer del monestir benedictí de Santa Maria d'Arles, Jaume Pelegrí, conservat als ADPO (sèrie H-54, 31), de 1624. Un segon document, aquest ja de l'any 1625, recull els encants, és a dir la relació dels béns posats a la venda amb indicació del preu obtingut i el nom o noms dels compradors, en el qual hi ha registrats altres llibres mal especificats. La majoria dels llibres se'ls va quedar un desconegut

51. El ciutadà Tessier, sobre el qual no tinc cap dada personal, també fou autor de la *Mémoire et recherches sur la maladie des bêtes à laine, nommée falère, dans le département des Pyrénées-Orientales...* ([París], s.t.an XII, p. 145-178; extret d'*Annales de l'agriculture française*, VIII/XIX, an XII). *Bulletin des arrêtés, proclamations, etc., de son excellence monseigneur le Duc de Tarente, Gouverneur Général de la Catalogne*. Se'n coneixen set números impresos l'any 1810, Impremta J. Alsine amb la col·laboració de P. Barrera, Barcelona.

Andreu Reart que va pagar 3 sous i 8 diners per la segona part del *Quixot*. La lectura de llibres castellans, la majoria de ficció, era un altre camí per on aflüia el doll de la llengua castellana. Recordo que d'aquest mateix monestir d'Arles prové el llibre de Miquel Llot de Ribera, *Llibre de la translació...* (1591), sobre els cossos de sant Abdó i de sant Senén.

Sobre Jaume Pelegrí, sobre el qual no puc donar cap referència biogràfica, se sap que, perdut en un monestir d'entre les muntanyes del Vallespir, posseïa una gran curiositat intel·lectual i que va recollir una biblioteca notable de clàssics, de manuscrits, etc. En el moment de la seva mort vivia a Perpinyà. Ho sabem per una lletra trobada entre els seus béns, que documenta que obté el permís per residir en un altre lloc, signat per Fra Joan Batista de Caldes, abat d'Arles, perquè vivia al Monestir de «malagana». Era propietari d'una obra de Cervantes, la segona part del *Quixot*, que havia sortit pocs anys abans a Madrid, d'obres de Santa Teresa de Jesús, de Lope de Vega, Juana de la Cruz, Terenci, Pujades, Sèneca, etc. Amb nota a peu de pàgina, miro d'identificar possibles edicions d'aquestes obres. D'entre els seus béns assenyalo aquests, copiats de l'inventari eclesiàstic:⁵²

- Ítem dues descripcions de Cathalunya, una xica, altre gran de paper.
- Ítem una guitarra vella, rompuda.
- Ítem un llibre intítulat la mare Theresa⁵³
- Ítem un altre llibre intítulat *Viage entretenido*⁵⁴
- Ítem altre llibre intítulat *Guia de Pecadores*⁵⁵

52. ADPO, sèrie H-54, 31.

53. TERESA DE JESÚS, *Los libros de la madre Teresa de Jesús*, Barcelona, Raphael Nogués, 1606, Impreso en Barcelona: en casa de los dos hermanos Angladas, [6]394, 284 [i.o. 184],196[14] p., que incloïa el *Libro de la Vida, Camino de perfección, Avisos, Moradas i Exclamaciones*. Pel que fa a les edicions de l'obra teresiana a Barcelona, veg. Gabriel BELTRAN LARROYA, «Las obras de santa Teresa de Jesús publicadas en Barcelona (1588-1961)», *Monte Carmelo*, 72, 1964, p. 223-268.

54. Agustín de ROJAS, *El viaje entretenido, con una exposición de los nombres históricos y poéticos que no van declarados*, Madrid, en casa de la viuda de Alonso Martin, a costa de Miguel Martínez..., 1614. Se'n feren diferents edicions, entre les quals, *El viaje entretenido de Agustín de Rojas, con una exposición de los nombres históricos y poéticos, que no van declarados*, Lleida, Jeroni Margarit a costa de Luis Menescal, 1611 i Barcelona, Sebastián de Cormellas, 1624.

55. Luis de GRANADA, *Guía de pecadores, en la qual se contiene una larga y copiosa exhortacion a la virtud, y guarda de los mandamientos divinos*, [Girona], Gaspar Garrich a costa de Juan de Bonilla, [1622].

- Ítem altre llibre *La quinta part*: intitulat llibre de comedias de Lope de Vega⁵⁶
- Ítem altre llibre intitulat *Chrònica Universal de Catalunya*⁵⁷
- Ítem dos tomos de decisions de don Lluís de Peguera⁵⁸
- Ítem un llibre: informació o memorial sobre les pedrinyals⁵⁹
- Ítem un llunari perpètuu dolent⁶⁰
- Ítem altre llibre intitulat *Capítol general de l'any 1609*
- Ítem altre llibre intitulat *Constitucions de Catalunya* de 1599
- Ítem llibre intiulat *Quatre senyals del general de Catalunya*, escrit de mà⁶¹
- Ítem un altre llibre intitulat *Poder dels diputats del general de Cathalunya*
- Ítem un diürnal dolent.

En la primera cambra

- Ítem un llibre intitulat *Modo de escribir cartas*⁶²
- Ítem un missal petit dolent
- Ítem altre llibre intitulat *Don Quixote de la Mancha*, segona part⁶³

56. Félix LOPE DE VEGA, *Decima quinta parte de las comedias de Lope de Vega Carpio...*, Madrid, Fernando Correa de Montenegro, a costa de Alonso Perez..., 1621.

57. Jeroni PUJADES, *Coronica vniuersal del principat de Cathalunya...*, Barcelona, Hieronym Margarit, 1609.

58. Lluís de PEGUERA, *Decisiones aureae in actu practico frequentes: ex variis Sacri Regii Concilii Cathaloniae conclusionibus collectae...*, tomus primus...; cum summarijs & indice locupletissimo, Barcinone [Barcelona], ex typographia Iacobi à Cendrat, 1605 i *Decisionum aurearum ex variis sacri Cathaloniae Senatus conclusionibus, collectarum, discursq. theorico & practico compactarum tomus secundus...tomus secvndus...*, Barcinone [Barcelona], ex Typographia Sebastiani Matheud, 1611.

59. *Ara hoyats tothom generalment queus notifiquen... señor don Garcia de Toledo... Que com la molt illustre señoria vehent los molts homicidis, y altres delictes ... haya prohibits los dits archabusos pedrenyals curts...*, [Barcelona?: s. i., 1560?].

60. Se'n feren diferents edicions, entre les quals: Gerónimo CORTÉS, *Lunario nuevo perpetuo y general, y pronostico de los tiempos vniuersal: contiene admirables y varios secretos de naturaleza, con algunas elecciones de medicina, nauegacion y agricultura, y vn regimiento de sanidad muy curioso... Todo revisto y añadido en esta tercera impresion*, Alcalá d'Henares, en casa de Iuan Gracian que sea en gloria, 1606.

61. La primera edició impresa fou el *Libre dels quatre senyals del General de Cathalunya: contenint diuersos capitols de Cort, ordinations, declaracions, priuilegis y cartas reals fabents per lo dit General...*, Barcelona, Hieronym Margarit, 1634.

62. Francisco de NAVARRETE Y RIBERA, *Nuevo modo de escribir*, Madrid, Iuan Sanchez, [s.a.; entre 1613 i 1639].

63. Miguel de CERVANTES, *Segunda parte del ingenioso caballero don Quijote de la Mancha*, Madrid, Iuan de la Cuesta, 1615.

- Ítem altre llibre intítulat de la beata Joana de la Cruz⁶⁴
 - Ítem un llibre petit de mà
 - Ítem un llibre intítulat *Terenci*
 - Ítem altre llibre intítulat *Los Set savis* de Sèneca⁶⁵
 - Ítem altre llibre intítulat *Historia dels Romans*. En la relació dels encants hom apunta: *Historias de las guerras civiles de los romanos*⁶⁶
- En la caixa que tenia dins la iglésia...
- Ítem un missal gran.

En la relació dels encants, a més d'altres llibres mal especificats, es posa també a la venda un mapa: «Ítem al reverent Carles Codalet de Elna, un mapa de Cathalunya paper, pintada».

APÈNDIX III

REPERTORI PROVISIONAL DE DOCTRINES CRISTIANES I CATECISMES

1689. *Avis pour les Curés, vicaires, confesseurs et autres ecclésiastiques du diocèse d'Elne dressez en langue françoise et en langue vulgaire catalane... par ordre de Louis Habert de Montmor...*,⁶⁷ Perpignan: chez Louis Reynier, 1689, 10+285 p.
1699. *Horas cathalanas reimprimidas, augmentadas, y novament corregidas de ordre / del illustrissim y reverendíssim senyor don Joan Herveo Ba-*

64. *Historia, vida y milagros, extasis, y reuelaciones de la Bienaventurada Virgen Sor Iuana de la Cruz, de la tercera Orden de nuestro Serafico P. S. Francisco: tratase desde el cap. 10 hasta el ca. 15 de las misteriosas cuentas subidas al cielo por ministerio de los Angeles... compuesta y de nuevo corregida y emendada por F. Antonio Daça indigno frayle menor*, Lérida, Luys Manescal, 1617.

65. Gaspar RUIZ (trad.), *Espejo de bienchores y agradecidos que contiene los siete libros de Beneficios de Lucio Aneo Seneca, insigne Filosofo moral; agora de nuevo traduzidos de latin en Castellano por Fray Gaspar Ruyz Montiano, de la Orden de San Benito*, Barcelona, Sebastián de Cormellas al Call, 1606.

66. Jaume BARTOLOMÉ (trad.), *Historia de las guerras civiles de los romanos de Apiano Alexandrino... y traduzida de latin en lengua castellana por... Jayme Bartholomé*, Barcelona, Sebastián de Cormellas, 1592.

67. Claude Joly (1610-1678), bisbe d'Agen, format a l'escola de Sant Sulpici, fou autor de l'*Avis pour les curés, vicaires, confesseurs et autres eclesiastiques du diocèse d'Elne* (1689). El llibre publicat per Mgr. de Montmort (1682-1695), és ja un exemple d'espiritualitat francesa.

zan [sic Basan] de Flamenvila. En Perpinya: Per Francisco Reynier, Any 1699. - [1], [1 bl.], [48], 442 pàgines. Conté: *Pregarias del mati, y de la tarda. Offici de nostre senyora antes del Advent, lo qual se diu, desde die després la purificació, fins Nona del dissapte antes del primér diuménge del Advént ; exceptát lo die de la Annunciació, en lo qual se diu l' Offici aixi com en l' Advent. Offici de nostre senyora en l'Advent, lo qual se diu, desde las Vespres del Dissapte antes del primér diuménge d' Advént, fins à Nona de la Vigilia de Nadàl, y en lo die de la Annunciació. Offici de nostre senyora després l'Advent, lo qual se diu, desde las Vespres de la Vigilia de Nadàl, fins lo die de la Purificació. Offici de morts... Los psalms penitencials. Vespres del diumenge. Oracions y breu methodo per fer una bona confessió, y examen de consciència. Sobre lo primer manament.*

1770. *Abrégé de la doctrine chrétienne en catalan et français en faveur du peuple composé et mis en ordre par M. l'illustrissime et Reverendissime Jean Hervieu Basan de Flamenville évêque d'Elne pour être seul enseigné dans son diocèse, augmenté des Actes pour la Communion*, Perpignan: J. B. Reynier, 1770, 112 p., 13 cm. Manquen les pàgines 9-16 i 23-24 de l'edició que conserva la Mediateca de Perpinyà.
- s. d. *Abrégé de la doctrine chrétienne en catalan et françois en faveur du peuple composé et mis en ordre par M. l'illustrissime et Reverendissime Jean Hervieu Basan de Flamenville évêque d'Elne pour être seul enseigné dans son diocèse augmenté des Actes pour la Communion*, [s. d.]. [s. i.]. A3-L3,132 p.
1785. *Abrégé de la doctrine chrétienne en catalan et français en faveur du peuple composé et mis en ordre par M. l'illustrissime et reverendissime Jean Hervieu Basan de Flamenville... pour être seul enseigné dans son diocèse augmenté des Actes pour la Communion*. Perpignan: Joseph-François Reynier, 1785, 96 p. Manquen les pàgines 43-46 de l'imprès de la Mediateca de Perpinyà.
1807. *Compendi del Catecisme al ús de todas las Iglesias del Imperi Francés/ traduit en català, a favor del poble per ordre del Illm. Sr. Bisbe de Carcassona*, Perpinyà: en casa de Joan Alzine, 1807, 106p. [Arnaud-Ferdinand de Laporte... Évêque de Carcassonne... «Instruïts que

la majorité de nos diocésains qui habitent le département des Pyrénées Orientales, ne sont pas assez familiers avec la langue française, pour profiter des instructions qui son faites en cette langue, nous avons ordonné une traduction en langue catalane, d'un abrégé du catéchisme à l'usage de toutes les églises de France...». Donné à Carcassone, le 10 juillet 180... «On trouve chez le même libraire le grand catéchisme en divers formats; l'abrégé en français; le petit catéchisme en français seulement, et en français et catalan»].

1815. *Compendi de la Doctrina Cristiana. Compost i posat en ordre per lo illustríssim senyor Joan Hervieu Basan de Flamenville, Bisbe d'Elna. Per ser sol ensenyat en son Bisbat. Nova edició, revista y aumentada per ordre del Ilustríssim Senyor, Arnau-Fernando de Laporte, bisbe de Carcassona*, Perpinyà: en casa de J. Alzine, impresor del senyor Bisbe. Nova edició: *Nous, Annaud-Ferdinand de Laporte*: «Avons ordonné et ordonnons, que dorénavant le Catéchisme dont nous avons permis l'impression et la distribution au sieur Alzine, notre imprimeur, sera le seul autorisé dans la partie du diocèse actual de Carcassonne, située dans l'ancien diocèse d'Elne», p. A2. Perpinyà, en casa de J. Alzine, impresor del seyor Bisbe, 1815.
1833. *Catecisme imprès per ordre del illustríssim y reverendíssim senyor Joan-Francesc de Saunac-Belcastel, bisbe de Perpinyà, per ser sol ensenyat en son Bisbat*, Perpinyà: en casa de J. B. Alzine, impresor del senyor Bisbe, 1833, 62 p.
1842. *Catecisme impres per orde del il·lustríssim y reverendíssim Senyor Joan-Franceshc de Saunhac-Belcastell, bisbe de Perpinyà. Per ser sol ensenyat en son bisbat*, Perpinyà: en casa de J. B. Alzine, impresor del senyor Bisbe, 1842, 62p.
1849. *Catecisme impres per ordre del illustríssim y reverendíssim senyor Joan-Francesc de Saunac-Belcastel, bisbe de Perpinyà, per ser sol ensenyat en son Bisbat*, Perpinyà: en casa de J. B. Alzine, impresor del senyor Bisbe, 1849, 62p.
- s. d. *Catecisme impres per ordre de il·lustríssim y reverendíssim monseñor Nadal Gaussail, bisbe de Perpinyà per ser sol ensenyat en sa diòcesi*, Perpinyà: en casa de C. Latrobe, impresor del Senyor Bisbe, 130 p.

1911. *Abrégé de la doctrine chrétienne en français et en catalan pour les petits enfants. Imprimé par ordre de l'illustrissime et révérendissime Père en Dieu monseigneur Jules –Marie-Louis de Carselade du Pont évêque de Perpignan pour être seus enseigné dans son diocèse*, Perpinya, Barrière & Cie, imprimeus de l'Évêche, 1911, 40 p.

APÈNDIX IV

L'ORDINARI D'ELNA DE L'ANY 1656 (SACRAMENTAL DE MALLOLES)
(esmentat en l'Apèndix I)

[Col·laboració especial de Miquel dels Sants Gros Pujol, Arxiu Episcopal de Vic]⁶⁸

Pel que fa a aquest rar llibre litúrgic, citat més amunt [Apèndix I], després de mostrar-lo a mossèn Miquel dels Sant Gros Pujol, en va escriure, a petició meva, un breu informe que reproduïxo a continuació:

«L'Ordinari és el llibre litúrgic que conté, juxtaposats, els diferents *ordines* necessaris per a l'administració dels sets sacraments i dels altres ritus complementaris, com són, entre altres, les diverses benediccions per demanar l'ajuda divina sobre els homes, els seus béns i per les necessitats més peremptòries. Actualment, per influència romana, aquest llibre s'anomena Ritual. Tots aquests *ordines*, al principi, es trobaven inserits en els Missals, els llibres que els sacerdots necessitem per a celebrar la missa, també per influència romana anomenats Sacramentaris. Però, ja ben entrat el segle XII, se'n separaren fent llibrets independents, que cada església catedral, parroquial i monàstica organitzà a la seva manera. No serà fins l'aparició de la impremta que els bisbats, a poc a poc, en tindran de propis i d'ús obligatori en les esglésies que en depenien. D'Ordinaris manuscrits se'n conserven molt pocs, malgrat que les antigues províncies eclesiàstiques de Narbona i de Tarragona, esteses des de Nimes fins a Tortosa se'n devien copiar milers si tenim present el gran nombre d'esglésies parroquials encara existents, que *les* integraven. Aquesta remarca també val pels altres llibres litúrgics necessaris per a la celebració del culte diví, tal com els missals, els leccio-

68. Faig pública la seva amistosa generositat.

naris i els antifonaris de la missa i de l'ofici diví, així com les consuetes, els passionaris i els homiliaris, entre altres. Això fa més valuosos els pocs llibres litúrgics manuscrits que han arribar fins els nostres dies.

Del bisbat d'Elna, al Rosselló, que és el que ací ens interessa, com de molts altres bisbats, no es conserva cap Ordinari manuscrit, ni íntegre, ni que se sàpiga, fragmentari. Per això, els investigadors, per conèixer els seus ritus sacramentals han de recórrer als Ordinaris impresos, que per altra banda tampoc són excessivament abundants.

El primer d'aquests Ordinaris d'Elna fins ara conegut fou imprès durant l'episcopat de Jaume Serra (1506-1517), l'any 1509, per Joan Rosenbach, a Barcelona. Sembla que no és pròpiament un llibre litúrgic oficial del bisbat d'Elna, perquè no porta el decret episcopal de promulgació, encara que en la seva introducció es diu que ha estat compost per sacerdots experts en les tasques parroquials. D'aquesta edició només se'n conserva un sol exemplar, ara a la BnF, fons Res. 27943, de París.

Pel que se sap, no serà fins un segle més tard, en els anys 1609-1612, que s'imprimirà un altre Ordinari d'Elna. Aquest ja és imprès per ordre del bisbe Antoni Gallart, que després passarà a la seu episcopal de Vic, on morirà l'any 1613. En la seva introducció es diu que és imprès *ex mandato* del bisbe, cosa que li dóna el caràcter de llibre oficial del bisbat, d'ús obligatori en totes les seves esglésies. D'aquest segon Ordinari sembla que només se n'ha conservat un exemplar incomplet.⁶⁹ En els que l'esmenten no consta on actualment es conserva.

Del tercer Ordinari n'estem més ben informats perquè, segons sembla, se n'han identificat tres exemplars. Fou imprès a Narbona l'any 1656, quan Elna, com a conseqüència de la Guerra dels Segadors, era seu vacant, per ordre del Vicari Capitular Sebastià Garriga, responsable del bisbat. La seu d'Elna, restà sense bisbe, des de 1652, quan el bisbe Josep Viver, partidari del rei d'Espanya, es retirà al priorat de Santa Anna de Barcelona,⁷⁰ fins l'any 1669, quan el papa Clement IX acceptà nomenar-ne bisbe el gironí Vicenç de Margarit, presentat pel rei Lluís XIV de França, i la seu s'integrà definitivament a l'arquebisbat de Narbona. Per trobar un altre ordinari

69. Vegeu MOLIN i AUSSÉDAT-MINVIELLE, *Répertoire des Rituels et Processionnaires...*, p. 138.

70. FRANCISCO MONSALVATJE, *El Obispado de Elna, El Obispado de Elna Olot*, Olot, Impr. y Libr. de Juan Bonet (Noticias Históricas, XXII), 1912, p. 94.

d'Elna, el quart, caldrà esperar uns 150 anys més, És el *Manuale ritualis Ecclesiae et Diocesis Elnensis* imprès a Perpinyà, l'any 1801.⁷¹

De l'ordinari d'Elna de l'any 1656, com hem dit, només se n'han conservat tres exemplars, que ara es troben en una biblioteca de Perpinyà, no precisada pels que el citen, a l'Abadia de Sant Benet d'en Calcat,⁷² prop de Castres, i a l'Arxiu Nacional de França, a París. Aquest últim procedeix de l'església parroquial de Santa Maria de Malloles, poble veí de Perpinyà, ara ja incorporat a aquesta ciutat, on era l'any 1779, segons consta escrit en la primera fulla de guarda del volum. El segell de la parròquia de Malloles posat en la primera pàgina impresa, amb la imatge de la Verge i de l'Infant ho corrobora. El volum, com ja hem dit, fou imprès a Narbona, en la tipografia de «Le Cuirat». En la portada, a més té un gravat amb les imatges de santa Eulàlia i de santa Júlia, les patrones de la Catedral d'Elna. La reproducció del volum que tenim a mà porta sobre la coberta la inscripció «Sacramental de Malloles», que explica bé el seu contingut i la seva procedència. És còpia de l'exemplar esmentat de l'Arxiu Nacional de França. Com que té els marges molt retallats, actualment els folis fan 19 × 14 cm., que és la mida normal de tots els Ordinaris. Té 156+150 pàgines.

El seu contingut és dividit en dues parts juxtaposades, formant un sol volum, que poden ser separades perquè cada una porta el seu índex propi. La primera part s'inicia amb el decret de l'esmentat canonge Sebastià Garriga, llavors vicari capitular, que el promulga com a Ordinari oficial del bisbat d'Elna. Sebastià Garriga devia ser un clergue important perquè alhora era canonge penitencier i Canceller de la Universitat Literària de Perpinyà. En aquest text també justificava la validesa dels ritus sacramentaris de l'Ordinari indicant que són totalment d'acord amb els decrets del Concili de Trento.

Tot seguit comença la primera part del volum, dividida en set llibres, el primer dels quals, gairebé tot escrit en català, té caràcter catequètic i conté les admonicions que en les diferents festes de l'any litúrgic, el rector ha de dirigir als seus feligresos, recordant-los els dies que són de dejuni i la raó i sentit d'aquestes festivitats. A les pàgines 6-7 també hi trobem les extenses

71. MOLIN i AUSSÉDAT-MINVIELLE, *Répertoire des Rituels et Processionnaux...*, p. 138.

72. Veg. *supra*.

pregàries per a l'església, pel papa, pel rei, per la clerecia i per tots els fidels cristians que s'havien de resar tots els diumenges i festes de precepte. Com que s'han de dir després de l'ofertori —*reversi ab offertorio*—, cal considerar-les no com una reminiscència de l'antiga oració dels fidels feta després de les lectures, restaurada en la reforma litúrgica del concili Vaticà II, sinó com una continuació de l'antic costum de les litúrgies gal·licano-hispàniques d'esmentar el nom de les persones per les quals s'ofereix el sacrifici eucarístic, recitats abans d'iniciar el prefaci de la missa. Al capítol segon, pàgines 12-19, hi ha les admonicions especials que calia llegir als feligresos els diumenges abans de les festes de Nadal, la Circumcisió del dia 1 de gener, de l'Epifania, de la Purificació del dia 2 de febrer, de Cinquagèsima, de Carnestoltes, de la Setmana Santa, de Pasqua, de les Lletanies Menors, de la festa de l'Ascensió, i del Corpus. Tots els textos catalans d'aquests primers capítols de la primera part de l'Ordinari ens donen les línies generals de la formació teològica, moral i litúrgica que els feligresos rebien, d'acord amb el text del Catecisme Romà publicat a Roma l'any 1566, esmentat a la pàgina 22.⁷³ En acabar les admonicions, a les pàgines 19-21, segueix un extens decret de l'arquebisbe de Tarragona sobre temes referents a l'administració dels sacraments i a les nombroses penes d'excomunió en què els fidels podien incidir si no complien fidelment les lleis de l'Església. Després ja es passa a les qüestions sacramentals pròpiament dites, on es tracta dels set sacraments, un per un, amb explicacions més aviat de tipus jurídic, i els *ordines* o ritus litúrgics de la seva administració. En parlar del sacrament de la Penitència, a les pàgines 67-118, l'Ordinari conté nombroses explicacions i reproduïx un edicte del papa Pius V sobre les penes canòniques, publicat l'any 1609. Al final com ja hem dit, hi ha l'índex del contingut dels set llibres de la primera part de l'Ordinari.

La segona part és dedicada íntegrament als ritus funeraris i a les benediccions i exorcismes ocasionals. Conté, amb les corresponents explicacions en llatí, els ritus d'enterrament d'adults, de clergues o laics, els enterraments fets durant els últims dies de la Setmana Santa, en temps d'interdicte canònic, pels infants batejats, per la celebració dels aniversaris, les absoltes i les processons pels difunts.

73. *Catechismus ex decreto Concilii Tridentini ad parochos Pio V iussu editus*, [Roma, Populi Romani, 1566].

Les antífones que formen part de tots aquests ritus porten notació quadrada sobre quatre ratlles. En el segon llibre d'aquesta segona part del volum hi ha els textos de 27 benediccions i set exorcismes, el ritu de l'aspersió del Salpàs en les cases durant la Setmana Santa, els ritus de rebre el bisbe en la visita pastoral a la parròquia, i les pregàries per dir en temps d'epidèmies. Entre altres, hi ha benediccions de l'aigua, del pa, dels altres aliments, d'una casa nova, dels pelegrins, dels animals malalts, dels camps per treure'n les llagostes i altres plagues, d'una nova nau, d'un pou, la benedicció del terme parroquial en la festa de la Invenció de la Santa Creu del dia 3 de maig, d'una nova capella, d'un cementiri i d'un baptisteri. Els exorcismes serveixen per evitar les tempestes, per obtenir que el dimoni deixi els posseïts i no molesti els habitants d'una casa.

Després de l'índex, aquesta segona part del volum és seguida d'un fulletó que conté un decret del papa Benet XIV sobre el ritu de donar la Benedicció Apostòlica als moribunds, imprès a Perpinyà l'any 1748, per Guillem Simó le Comte. A més, al revers del primer full de guarda, en lletra de la segona meitat del segle XVIII hi han manuscrites, unes altres pregàries per després de l'ofertori, i a l'anvers i al revers de l'últim foli de guarda, la mateixa mà hi escrigué les pregàries de benedicció i d'imposició de l'anell matrimonial de l'esposa.

Amb tot aquest conjunt de textos canònics, pastorals i litúrgics, escrits en català i en llatí, els rectors del bisbal d'Elna-Perpinyà. Tenien a mà un bon instrument per complir les seves tasques pastorals».